

Szentmártoni Szabó Géza

Janus Pannonius Feronia forrásánál

Jegyzetek egy hatodfélszáz esztendeje írott elégiáról
a Reneszánsz Év jegyében

Janus Pannonius padovai jogi tanulmányainak végeztével, 1458 májusában, antik irodalmi eszményei megidézésére Rómába utazott. Az akkor még eléggé elhanyagolt és dísztelen városból június elején indult tovább, hogy hosszú idő után ismét visszatérjen hazájába. Itáliát átszelő, Rimini irányába vezető, magas hegyláncokkal szabdalts útján, a kénes vizű Nera folyó völgyéhez érve, néhány napra megállt, hogy meglátogassa barátjának, Galeotto Marziónek szülővárosát, a hegytetőn épült Narnit. 1458. június 5-én, egy hétfői napon, rekkenő nyári melegben, Janus felkaptatott a város felett épült négytornyú vár tövében csordogáló, az ókor óta Feronia nimfa nevét viselő, nevezetes forráshoz. Ott a forráskútnál fogalmazta meg az olasz nimfák legdicsőbbikét magasztaló, később igen híressé vált elégiáját. Az alábbiakban a latin kezdő sorok idézése után a teljes vers Csorba Győző műfordításában olvasható:

Sacri fontis ave, mater Feronia, cuius
Felix Paeonias Narnia potat aquas.
Iam prope litorei tetigit sol brachia cancri,
Sentit et Icarium fervida terra canem...

★ ★ ★

Üdvöz légy, szent forrás anyja, Feronia itt, hol
Gyógyvizedért hálás Narnia városa áll.
Majdnem a Rák karjáig hajlott félre a Nap már,
S Nagykutya lángjától szinte parázslék a föld.
5 Mint ahogy egykor a vad görögöknek Langia, oltsd el
Bensőm-szikkasztó szomjamat, oltsd hamar el!
Úgy tápláljon anyád, a dicső, örökös vizerekkel,
S úgy ne fogyatkozzék áradatod soha meg!
Lám, ami egyre bugyog csak a fémcsőből, a kiszáradt
10 Torkok mind benyelik föltoluló habodat.
Óh, mily friss kedv ömlik bennem szét, milyen izzó
Testbeli máglyától ment meg ez isteni víz!
S gyomrom sem fordul, bár jócskán nyeltem a kortyot,
S izzadság se ragyog tőle a homlokomon.
15 Hát az a fáradság, hogy e csúcsra nehéz kerülökkel
fölmásztam, nem volt mégse hiábavaló.

- Megbámulhatom innen a tornyokkal teli várat,
Itt nyúlnak föl a szent kút peremén falai,
S elhallgathatom azt a zenét, mit a völgyben a kénes
20 Csermely tajtékzó hab-zuhogása okoz.
Végigpásztázhatja szemem sorjában az ékes
hegykoszorút, amelyet balzsamos ég simogat.
Addig nem töltött el e látvány semmi örömmel,
Míg a dühödtt hőség marta tüzével a szám.
25 Rajta! A legszebbik hízott gödölyét ide gyorsan!
Fesse a víz tükrét gyöngé-vörösre a vér!
Hulljon zsenge virág, bőséggel ömöljön a jó bor,
Zengje a szó folyton, zengje dicséreteid:
„Áldott légy, Latium nimfái között a legelső,
30 Vedd kegyesen hálás tiszteletem jeleit.
Könnyű enyhületet búvólsz a szegény kimerültbe,
S meggyógyítod a láz-törte nehéz beteget.
S nemcsak az ember adósod – a lég birodalma is éppúgy:
Fénylő csillagait föl-fölüdüti habod.
35 Ezt a nedűt teszi nektárjába az isteni gyermek,
Mars is e vízből mer, hogy borogassa sebét.
Évenként megadom néked fogadalmam ezentúl,
Míg csak csontjaimat fűti az életerő.
Nem becsülöm Kasztália habját többre tiédnél,
40 Múzsá helyett múzsám lesz ezután a zived.”
Istennők, kik mindent tudtok, ugyan milyen ír az,
mondjátok, mely a tört emberi testbe hatol?
Evander Herilustól háromszor veszi lelkét,
S kérleli anyja, szegény, a rideg isteneket.
45 Megsajnálja a síró nőt Jupiter, letekintve,
És e kicsiny víz alá rejteti a tetemet.
Ám nem akarja, hogy egy legyen annyi közül csak e csermely,
S égi nagyok rangját adja örökre neki.
Innen a könnyűsége, betegség elleni haszna,
50 S végig Olaszhon ezért ismeri, áldja nevét.

Feronia nimfa ősi itáliai istennő volt, akit főként a szabinok tiszteltek, s akinek egyik fő kultuszhelye egy Capena közelében fekvő berek volt. A felszabadított rabszolgák védelmezőjüket látták benne, ezért november 15-én megünnepén fogadalmi ajándékokat szenteltek neki.

Janus Feroniához írt elégiáját a címiratban, a római kalendáriumot követve, „nonis Iuniis” datálta, amely június 5-ének felel meg. A Julián-naptár már 1458-ban is tíznapos késésben volt a tavaszponthoz képest, azaz június 5-e a ma érvényes Gergely-naptár szerinti június 15-ének felelt meg. E napon tehát mindössze egy hét volt még hátra a nyári napfordulóig, amikor is a Rák-csillagkép arra kényszeríti a Napot, hogy eltérülve felfelé ívelő látszólagos pályájáról ismét lefelé induljon. Janusnak mindig fontosak voltak az asztrológiai utalások. A versben érzékletesen tárul elénk a forrást övező táj, és a négytornyú vár képe. A szom-

júságot oltó vízért cserébe Janus a Horatius által megénekelte Fontinália, azaz Forrásünnep szokásos virág-, állat- és bor-áldozatát kínálja fel a forrásnak, hogy az a továbbiakban is gyógyítson vízzel. Végül a Feroniához fűzhető mitológiai történetekkel ad magyarázatot arra, hogy honnan ered e forrás gyógyító ereje.

Ez a Janus-vers jelent meg mind közül elsőként nyomtatásban, 1498-ban, egy velencei Polybios-kötet mellékleteként. A vers hetven évvel később, a Zsámboki János által gondozott első, teljesnek szánt kiadásban (Bécs, 1569), az *Elégiák* nyitódarabjaként, kiemelt helyen olvasható. A későbbi korok számára Teleky Sámuel és Kovásznai Sándor máig nélkülözhetetlen összkiadása (Utrecht, 1784) tette általánosan ismertté a verset.

A Feronia-elégiát, megírása után négyszáz évvel, egy Narniban élő helytörténész, Giovanni Erolí (1813–1904) olaszra fordította, majd minden részletéhez kommentárt írt (Narni, 1858). Tőle tudjuk, hogy a középkorban a misebort a Feronia-forrás vízzel elegyítették. Szép metszettel illusztrált írásában azt is elmondja, hogy miként és hányszor építették át a kútházat Janus ottjárta óta.

Ábel Jenő *Analectájában* (Bp., 1880) a magyar közönséggel is megismertette Erolí olasz fordítását. A Janus-versek magyarítására, néhány próbálkozástól eltekintve, az 1930-as évekig még várni kellett. Huszti József (1887–1954) nagyszerű és máig megkerülhetetlen Janus Pannonius-monográfiája (Pécs, 1935) megnövelte az igényt arra, hogy az európai neolatin költészet élvonalába tartozó versek végre magyarul is olvashatóak legyenek. A Feroniát magasztaló elégiát először Gáspár Endre (1897–1955) fordította le, a XX. század közepén. Janus Pannonius magyarra fordított műveinek legbővebb, válogatott kiadása, V. Kovács Sándor (1931–1986) szerkesztésében, a költő halálának ötszázadik évfordulójára, 1971-ben jelent meg. A további fordításokkal teljessé tett kiadás végül 1987-ben látott napvilágot. Ebben a kétnyelvű kötetben Csorba Győző (1916–1995) általunk is idézett műfordításában olvasható a Narniban született, az egykori római kultuszt humanista erudícióval felidéző költemény.

Tudomásunk szerint 1972-ben járt elsőként neves magyar irodalomtörténész Narniban, a Janus Pannonius által megénekelte forráskútnál. Szauder József (1917–1975) felesége társaságában tett kirándulásáról a *Kortárs* című folyóirat hasábjain (1973) szép esszében emlékezett meg. Érdekes írásában a személyes élmények

Rocca dell'Albornoz és a Feronia forráskút 1858-ban

megjelenítése és a Janus Pannonius életéről elmondottak az olvasó számára vonzóvá tették ezt a különleges itáliai irodalmi helyszínt. Szauder József harmincöt évvel ezelőtt ekként mutatta be a forrás kútházának belsejét:

„A forrás háza egyszerű, kocka alakú építmény, négy-öt méter magas lehet, hossza talán nyolc méternyi, s

Feronia ábrázolása a sabinus eredetű Petronius-nemzetség pénzein jelenik meg

Jómagam – Szauder József esszéjéből előzetesen felkészülve – 2008 júniusában, éppen 550 esztendővel a Feronia-elégia megírása után, Rómából vonatkozva látogattam el a forráshoz; és az otthoni Reneszánsz Év jegyében, valamint honfitársaim nevében, egy kortynyi víz ivásával tisztelegtem Janus Pannonius és

Feronia forráskútja 2008-ban

a nagy nyílás, melynek íve szemből pillérszerűnek mutatja az oldalfalakat, melyekre támaszkodik, elég mély s kissé homályos belső térbe vezet, kétoldalt hosszú kőpadokkal; a hátfalon, ahol a boltív cikkelyei véget érve, félköríves nagy falfelületet fognak be, van beillesztve geometrikus díszítő formák közé, egy négyzetes kőkeret, s ennek közepéről két címer, vagy szív alakú lapos kőpajzs között, egyszerű vascsovön át csorog a forrás, Feronia vize.”

Galeotto Marzio emléke előtt. Miközben egy kis palack forrásvizet táskámba tettem, azon gondolkodtam, hogy egy feliratos táblát kellene a kútház falára helyezni Janus egykoron itt szerzett versével! Feronia nimfa mára szinte elfeledett forrását az idők során nagy hírnévre jutott költő mívesen formált elégijája tehetné újra méltán ismertté. Az egyszemélyes ünnepelés végén az elégia kezdő sorait írtam a barátaimnak szánt képeslapokra, rajtuk a bélyeget a forrás vizével nedvesítettem meg!

Maiadum Italicarum principii divae Feroniae lanus Pannonius cecinit in reditu ex Urbe, nonis luniis, anno MCCCCLVIII. – Az olasz nimfák legdicőbbikének, Feronia istennőnek írta Janus Pannonius, visszatérőben Rómából, 1458. június 5-én. = Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I. Humanizmus. Szerk.: Ács Pál, Jankovics József, Kószeghy Péter. Balassi Kiadó, Bp., 1998. (Janus verse Török László jegyzeteivel)

Eroli, Giovanni Marcii: *Elegia di Giano Pannonio in lode della fontana di Ferogna.* = Eroli, Giovanni Marcii: *Miscellanea Storica Narnese, Volume I.* Narni, 1858, 47–81.

Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon – Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ed. Eugenius Ábel. Bp.–Lipsiae, 1880, 152–155.

Husztai József: *Janus Pannonius.* Pécs, 1931, 180–181, 366. (Ferognia-gyógyforrásra írt elégia)

Gáspár Endre: *Válogatott műfordítások.* Bp., 1956, 61–63.

Janus Pannonius összes munkái – Jani Pannonii opera omnia. Közrebocsátja V. Kovács Sándor. Az 1972. évi válogatott kiadás átdolgozott és teljessé bővített változata. Bp., 1987, 320–323.

Szauder József: *Feronia istennő forrásánál Narniban, Janus Pannoniusszal, 1972-ben.* = Kortárs, 1973, 311–319. ua.: Szauder József: *Kövek és könyvek.* Bp., 1977, 82–102.

Polybios: *Historiarum libri quinque.* Venetiis, 1498. s5b–s6a: *Iani Pannonii ad diuum Faeroniam Maiadum Italicarum principem carmen*

Lukáts János

Az eltűnt nyomok idején

Krúdy Gyula: *Szindbád ifjúsága és megtérése*

Alighanem Krúdy Gyula az a próbakő, amely egy évszázada nagy biztonsággal osztja két táborra a magyar olvasókat: Krúdy-hívókra... és a többiekre. Ne minősítsük egyik tábor sem, se rajongásukat, se kritikájukat ne tűzzük a homlokukra.

Töredelmesen megvallom, nem tartozom a Krúdy-hívók táborába. Hogy miért, nem tudom, amiként a Krúdy-rajongóktól sem tudtam mind ez ideig hitelt érdemlő választ kapni rajongásuk okáról. Talán éppen az ő föltétlen vonzalmuk és felsorakoztatott érveik riasztottak el némiképp Krúdytól. Legfőbb ideje volt tehát, hogy kézbe vegyem a *Szindbádot* – most, *megtérvén*, hiszen legutóbb *ifjúságom* napjaiban olvastam, hol van az már!

Hogy az idő ugyanolyan tárgy, mint a robogó vagy döcögő postakocsi, ez – úgy látszik – a XX. század első évtizedeiben „benne volt a levegőben”. Hogy ennek az időnek esze ágában sincs *eltűnni*, legföljebb bújócskázik velünk vagy alakot vált, de jó szóval és némi írói leleménnyel előparancsolható, akár több alakban is, mindezt Krúdy nagyon pontosan tudta 1911-ben. Nemcsak tudott róla, hanem regényeiben és novelláiban állandóan és folyamatosan járt át az idő falain és rétegein, alakított ki időbarlangokat, időalagutakat és tükörországokat, és alakította az időt, ezt a formázható tárgyat, három-, sőt négydimenziójúvá. S tette mindezt anélkül,

hogy egyetlen falat Madelaine-kekszet el kellett volna hozzá majszolnia.

Krúdy harminc-egynéhány évesen teremti meg Szindbád alakját, az örök hajóst, aki azonban sokkal inkább bárka formájú hintókon, fogatokon, batárokon, csészákön és postakocsikon hánykolódja végig a Podolintól az Aranykéz utcáig, Nyíregyházától a tabáni lankákig elnyúló tengert, mintsem valóságos hajón. Az örök elillanás réme tartja rettegésben vagy legalább mélabúban ügyfeleit, és az örök visszatérés reménye tartja meg fiatalnak vagy legalább kortalannak ugyanezen ügyfeleket. Szindbád élete örök visszatérés a múltba, és a múltból a jelenbe. De a megállapításnál fontosabb a kérdés: honnan tér meg hová? Szindbád általában huszonöt évnit szokott „oda- s visszatérni”, egy emberöltőnyit tehát, amennyi idő alatt a kislányok fölcseperednek, a fiatalasszonyok meganyásodnak, a felejteti vágyó fúriák pedig emlékezni kívánó matrónák lesznek. De hát, hogy is van ez? Ha Krúdy huszonöt, akkor Szindbádnak, ennek a huszonöt évet átugráló időjárónak ötvenévesnek kell lennie! Vagyis? Vagyis Szindbád állandóan a jövőben jár – és a múltban. A középkorú Krúdy megteremti az öreg Krúdy alakját, aki visszatér az ifjú Krúdy életébe. De nemcsak visszatér (meg előre), hanem magával hurcolja mindkét időt, saját alakját mindkét időben, az „ügyfelek” (maradjunk

Az író születésének százharmincadik és halálának hetvenötödik évében.

egyelőre ennél a kellőképpen suta elnevezésnél) korabeli és mai alakját meg formáját. (Micsoda nyereség Krúdy és követői számára, hogy a magyar nyelvben az *alak* és a *forma* nem szinonimái egymásnak, hány hétköznapi alaknak csodálhatjuk meg az egyáltalán nem hétköznapi formáját!) De Krúdy-Szindbád, a fáradhatatlan hajós a hajdan volt és a majdan lesz időközön kívül a közben múló időt is torkon ragadja (vagy inkább kesztyűs kézzel maga előtt terelgeti).

Krúdy számára nem jelent akadályt az idő rétegeinek állandó váltogatása, mintha egyazon vászonra vetítené az egyik képet meg a másikat, amelyek aztán egymáson meghökkenő titkokat fednek fel, vagy éppen tüntetnek el. Krúdy játszik az idővel, egyszerre bizonyítja az idő változatlanságát és múlását. Szindbád visszatér a huszonöt évvel korábbi világba (amikor tehát ő maga huszonöt éves), és a tárgyak (a kisvárosok, a kúriák, a virágüzletek, a muszlinfüggönyök) egy részét változatlanul megtalálja, másokat ellenben megevett az idő huszonöt éves vasfoga, ugyanolyan logikátlanul, ahogy azt a múltó-maradó időtől megszokhattuk. És mindig nyomon követi elnehézült szívvel az „ügyfelek” arcvonásain is az idő barázdáló-mosolytörő munkáját. És akkor jön az, akiért-amiért megírta a novellát: a hölgy, aki semmit sem változott, vagy a hölgy, akinek az arcán-halántékán-kézfején felismerhetőek a hajdani csillagjegyek. Vagyis: a romboló idő bizony néha nagyon hanyagul dolgozik. De lehet, hogy bizonyos tárgyak (leányszemek, hajfürtök, csuklómozdulatok) fittyet hánynak az idő múlásának. És föltűnnek leányok, akik mintha azonosak volnának a nemzedék előtteikkel, mintha az ártatlanság, az eltitkolt vágy és eltakart remény időtlenné ten-

né ezeket az „alakokat és formákat”. A leányok persze személyükben nem azonosak a megszeretett-elcsábított és most fölkeresett hajdani elhagyottakkal, de Szindbád a vérségi szálak fölismerését sem tartja reménytelennek. Ugyanis az anyák örökítették át leányaikba a bölcs tanácsot: „Őrizkedj a Szindbádoktól!”, de a leányok érzik-tudják anyjukról: „Ha akkor ő túlságosan őrizkedik Szindbádtól, én ma nem őrizkedhetnék tőle!”

Így aztán Krúdynam arra sem volt szüksége, hogy hőseit az időből olyan *hegyre varázsolja*, ahol időtlenül bölcselkedhetnek, s azután képtelenek visszazökkenni a nélkülük múló idő egy másik fejezetébe. Krúdy hősei (már amennyire hősök ezek a kedves, mihaszna, kortalan úrfiak és azok a rezedaillesatú, múlhatatlan bájú kisaszonyok) egyetlen pillanatra se zökkennek ki az időből, az időt magukban hordozzák, vagy éppen a saját életük malmát ennek a szaladó és visszakacsintó időnek a kiapadhatatlan vizével hajtják.

„Krúdy azt az elbeszélő fonalat fonja tovább, amelyet Jókai és Mikszáth indított útjára – hirdetik a Krúdy-rajongók. – A régi, az egységes, a bonthatatlan Magyarországot, lenhajtót leánykaival, sörhasú sváb kocsmárosaival és kósza magyar úrfijaival, megszelídült rablólovagjaival és gavallérjaival.” Igaz-e mindez, s ha igen, kiről vall jobban ez a vélemény: Krúdyról-e vagy rajongóiról?

Mikszáth az anekdotára és a szétfutkosó cselekményre építi írásait, az idő egy irányba és egyszer folyik el nála, a novellák hangulatát a cselekmény szüli. Krúdynam az anekdota és általában a cselekmény ürügy, hogy valamely hangulat megfogalmazásának, vagy talán még pontosabban: hogy valamely hangulat átélhetővé té-

tessék. Személytelenül, bizonytalanul, tartózkodóan. Az idő inkább valamely patak, amelyben tetszés szerint megmerítkezhetik valamely szereplő, és amelyben – csodák csodája – ott találjuk nagy megmerítkezésben a többi szereplőt is. A hangulat, a szituáció, amelynek az idő múlása ad távlatot – ez a Krúdy-írásmű. Regény? Dehogy regény, elbeszélésfüzér, amelyet a főhős személye köt össze. És a kalandoknak semmi közük egymáshoz – Szindbád személyén túl. Akitől ő egyszer elfordul, az kiesett a történetből, kiesett az időből. (Ami nem jelenti azt, hogy huszonöt év múlva Szindbád nem fogja újra fölkeresni, ha nem őt, hát a lányát, unokáját!)

Vagy mégis regény? Regény, amely azonban nem arról a füzerről szól, amelyet Szindbád-Krúdy egy életen át szövöget? Hanem arról az örömről, hogy Szindbád úgy képes járnivaló (vagy pontosabban eltűnni-áttűnni) az idő hullámai között, mint senki más élő, mint a halhatatlanok? És arról a bánatról, hogy más aligha képes „veletlenül”, hogy a saját csodája nem ismétlődik meg másokban, s ha mégis, több benne a remény és az illúzió, mint a valóság? Vagy még inkább az a különös hangulategyüttes a Krúdy-regények lényege, amelyben óvatosság és óvatosság ötvözi egymást, s ezek a tompított és fakított érzelmek ugyanúgy átjárhatók, mint a helyszínek, az időszínek és a nemzedékek?

Krúdy alig ír a „társadalomról”: az osztályharc, az agrármozgalmak, a dzsenti megkapaszkodása vagy kiüresedése ugyanúgy figyelmén kívül esik, mint a kivándorlás, a nemzetiségi kérdés, a gazdasági torzulás és a századforduló többi problémája. A Krúdy-világ mégsem lóg a levegőben, nagy biztonsággal körülhatárolható,

térben és időben jól elhelyezhető, már persze Krúdy-koordinátákkal mérve. A kései feudális, vidéki-kisvárosi Magyarország az ő életeleme – a megfogalmazás minden szaván hangsúly van, minden hangsúlyozott szónak csak az idealizált elemeit veszi figyelembe Krúdy, s az idő múlása sem a társadalmi problémák elmérgesedését vagy megoldódását mutatja, hanem a megidézett személyek szívós öregeződését vagy makacs visszafiatalodási kísérletét. Valami egységést, időtálló keres és talál meg Krúdy, valami örök értéket, amelyből ő maga és olvasói erőt meríthetnek, amelyhez föllebbezhetnek, és amelyhez – próbakóként – hozzá mérhetik a valóságot. Hogy ezt a XIX. század végi magyar vidéki (vagy akár a nagyvárosban megbúvó kisvárosi) társadalomban találja meg, ez bizonyosan nem véletlen. Nem bírálni való, és nem idealizálni való világ ez. Az egyetlen világ. „A” világ.

Szóval: az ügyfelek. Krúdy mindig nőkről ír, még ha nem is mindig nőknek. Nagyon ismeri a nőket, a női lelket. Jobban, mint bárki a magyar irodalomban. Jobban, mint Jókai és Mikszáth előtte, vagy mint bárki az utána való félszázadban. Más nők Krúdy leányai-asszonyai, mint Jókai hősnői és nőstény tigrisei, mások, mint Mikszáth önfeláldozó Bede Erzsijei vagy romlékony Vér Klárijai. Hitelesebbek, test és lélek szerint való asszonyok, akik mindannyian abban a feszültségben élnek, amelyet férfi és nő kapcsolata teremt és tart életben. Nem a jellem vagy a nagyszerűség emeli fel ezeket az asszonyokat, nem a romlottság vagy az árulás ejti el őket – ezek csak egy-egy időpillanat eseményei. A Krúdy-hősnők asszonyok a maguk lelki-érzelmi gazdagságukban, küldetésük egyetlen: hogy társai legyenek a férfiaknak, társaik az életben

és a halálban, a szerelemben, az érzelmekben és a hangulatokban. Feudalizmus, jobbágysorba taszítottság, nemi kiszolgáltatottság? Ugyan már! Krúdy női teljes életet élő, harmonikus személyiségek, vagy ugyanúgy teljes lelkükkel vívódó hősök, mint a férfiak. Másképp hogyan is lehetnének méltó társak? Természetesen élnek a környezetük adta körülményeik között, de ugyanúgy képesek mindebből kiszállni, vele szembefordulni, áttűnni, és önvilágukat újra és újra kerekre formázni, mint Szindbád! Krúdynál nincs szó emancipációról, nincs kit emancipálni, Krúdynál egyenlő a világ két fele, akár férfi-nő szférára, akár jelen-múlt szférára osztjuk.

***

Szindbád társat vesz maga mellé, hogy – ki tudja, hányadszor – ismét végigjárja az életet, az elhagyott, de soha el nem felejtett asszonyok koszorúját. Társa: a fia, a saját, törvényesnek elismert fia. Még neve sincs: Szindbád fia, így hívják. Szindbád fia sodródik apjával, és nem ért semmit. Nem hiszi el Szindbád életét, amely

a múltból a jelenbe ömlő idővel azonos. Nem hiszi el, hogy a férfi életét az asszonyok irányítják. És főképp nem hiszi el, hogy az asszonyok elhagyva is megmaradnak, és fölkeresve is csak gyönyörködni kíván bennük Szindbád.

Szindbád fia nem képes a csodára: nem képes átjárni az idő finom rétegei között, bizalmatlan és görcsös a jelenben is, és az lesz a múltba visszatérve is. Bizalmatlanság és félelem lakik benne – valójában teljességgel érdektelen figura! Vagy mégsem? A legtöbben... nos, kedves olvasótársaim! – a legtöbben Szindbád fiai vagyunk, és nem Szindbádok. Hogyan hihetnénk áttűnő csodákban, a szálló idő meglovagolásában, az elfonnyadt szépség újbóli virágba borulásában, a hűlő vérerek felforrósodásában. Ebben csak Szindbád hisz, Krúdy! Amíg azonban olvassuk, amíg saját kezünkkel lapozzuk a csodát, amíg magunk vérén és éveink számának elbizonytalanodásán érezzük hűledezve, addig akár lehetséges is a csoda, hogy az olvasás bűvös idejére Szindbád fiaiból magunk is Szindbádokká leszünk!

Móser Zoltán

Érzelmes utazás

Egy Juhász Gyula-vers ürügyén

Többféle jelző közül kellett választanom. Szomorú, elkésérítő, különös, érdekes, elgondolkodtató utazás: ezek jutottak eszembe, végül a címben megjelölt *érzelmes* jelző mellett döntöttem. Jól tudom, hogy nem jó – a művészetben, az irodalomban, de bizonyára a publicisztikában is így van –, ha sok az érzelem és kevés a gondolat. A fordítottja sem mindig szerencsés. Szükségünk van egy belső mérlegre, amely ezt a (helyes, kívánatos) arányt nekünk alkalmanként, írásonként kiméri, megmutatja. Ez a mérleg először nagy aránytalanságot mutatott, s még most sincs az a mutató középen, aminek oka ezen kis írás elolvasása után reményeim szerint könnyen érthető és nem félreérthető lesz.

Hogy hol van a világ közepe, nagy valószínűséggel sokan tudják. Hogy hol van Közép-Európa, azok, akik ott élnek, tudják vagy sejtik. De hogy hol van Közép-Európa közepe, azt még csak találgatni sem mertem volna, de hát véletlenül eljutottam oda. Pontosabban arról a helyről, ahová a napokban eljutottam – bár lehet, hogy tévedek –, én azt hiszem, hogy *ez az*.

Mindez a napokban azért jutott eszembe, mert egyik utamról hazaérve magam is elcsodálkoztam azon, hogy fél ötkor még Csehországban (pontosabban Morvaországban) voltam, átmentem Szlovákián, és négy óra múlva már itthon, a harmadik országban jártam. Ezen idő alatt hatszor ellenőrizték az okmányaimat, egyszer minden adatomat felírták a cseh határőrök, mivel tiltott helyen, a határövezetben jártam fényképezni. Szerencsére nem egyedül, hanem egy idős, morva férfival, egy szlovákiai magyarral voltam a Morva folyó mellett, Szakolca (volt szabad királyi magyar város) és Rohatec (morva kis falu) közti földesúton egy kápolnát lefényképezni. A hely búcsújáró hely volt, ma megközelíthetetlen. Meg nem találtuk volna, ha a sekrestyés, akinek neve történetesen *Pokornýk* volt, nem ér haza a futballmeccsről, és nem jön el velünk. A renovált kis kápolnát így meg is találtuk, de az a Mária-kép, amelyért immár másodszer utaztam ilyen messzire, nem volt ott. Féltik, hogy ellopják, ezért bevitték a templomba, és csak szeptember 8-án, Mária napján hozzák ki a körmenet kíséretében. Ezt látta, ezt írta meg Juhász Gyula is 90 évvel ezelőtt, amikor Szakolcán, a jezsuita gimnáziumban tanított:

Morva határ és szeptemberi táj,
Oly kékek a hegyek.
Szívemben orgonál ma, ami fáj:
Máriához megyek.

A költő születésének százhuszonötödik évfordulója alkalmából

Ó idegeni, boldog Szűzanya,
Te fekete-fehér,
A születésed napja ez a nap,
S szívem már nem remél.

Idegen tájak gyermeke vagyok,
De hozzád jöttem én,
A glória, mely fejedben ragyog,
Ragyogjon ma felém.

Elhoztam, ime, szűz Virág, neked
E táj virágait,
Kései, őszi mind, színükveszett,
De szívem is avitt.

S nem kérek én, költő és idegen,
Tőled már földi jót,
Csak engedd, hogy törött tekintetem,
Mely fényeket ivott,

Rajtad legeljen, mint híves patak
Vizén a szarvasok,
S lehessen egykor én, fáradt gyerek,
Vidám és bölcs halott.

Amikor indultunk visszafelé, tolatás közben Rudolf barátom megállított, kiszállva lehajolt valamit fölvenni. Egy őszi kikerics volt. – Hagyd ott, védett virág. – Épp azért vette föl, válaszolta, mivel én autómmal letapostam. Akkor vettem észre, hogy körülöttem minden zöld a fűtől és lila ettől a virágtól. Mindezt azért mesélem el, mert a mai pakolás és takarítás közben észrevettem, hogy ott maradt az ülés alatt ez az elszáradt őszi kikerics. (Milyen jó, hogy a vámosok a másik ülés alá néztek be.) Ha költő lennék, most biztosan olyan szép verset írnék, mint Juhász Gyula, de nyilván nem Máriának címezném. De hát nem vagyok költő. Csak egy használt Skoda tulajdonosa, aki történetesen magyarnak született. Ezért a múltra úgy tekint, mint a valóságra. Ez az oka annak az ötletemnek,

amely itthon született meg, s arról szól, hogy nagyon is szeretnék magam mellé ültetni és elvinni oda, a Morva folyó mellé Közép-Európa államférjait. S ha ott lennének, örülnék annak, hogy együtt hallgatjuk Közép-Európa csöndjét. És közben csöndesen megegyeznének, hogy talán itt van a közép: a fehér falú kápolnánál, ezen a zöld tisztáson, ezen a reménytelenül elhagyott, de

reményekre jogosító helyen. (Nem Bécsben, nem Pozsonyban, nem Budapes-
ten, nem Prágában, hanem itt, vagy talán itt.)

Én közben azért talán javasolnám, hogy gondoljunk Hunyadi Mátyásra is,
akit néhány kilométerrel odébb, 1458. február 9-én adott át az őt megválasz-
tó magyar küldöttségnek Potjebrád György, cseh kormányzó. A jövőendő após
azért váltságdíjat is elfogadott tőle s országától. „Ám a szabadító, nehogy
azzal gyanúsítsák, hogy középkori rablólovag módjára jár el, a váltságdíjat
elkereszteli ajándéknak. Összege hatvanezer magyar arany, tizennégy mázsa
ezüst, több száz marha (híres magyar exportcikk), hordó borok szekérszám.
A baráti szívességért tehát tisztelen meg kellett fizetni.” De az is lehet, hogy
megfontolnám mindezek felemlítését, hisz jobb a régi ügyeket nem boly-
gatni. De abban biztos vagyok, hogy felolvasnám Juhász Gyula szép költe-
ményét. S ha már itt a kötet, akkor pluszban még elmondanám a következő
verset is, amely ugyanitt és ugyanekkor született. Címe: *Magyar sorompó*.
Íme a vers.

A morva hegyek oly idegenül
És közönyösen várnak
És úgy fáj némasága az öreg,
Fáradt honi határnak.

A nap morva hegyek vállán pihen,
Nyugatra mosolyog már
A hold, magyar hold, halavány színe
Tarlott határon kószál.

A sorompónál meg kell állani
És sóhajtani mélyen:
Magyarország! Ó régi tájaim,
Ó elhagyott vidékem!

Fakó fáját hazámnak csöndesen
Megölelem szorongva
S úgy érzem, hogy magányos szívemen
Az életem zokog ma.

S míg a sorompón átzeng üteme
E szent, delejes árnak,
A morva hegyek oly közönyösen
És idegenül várnak...

1911

E vers elmondás után nem szólnék én semmit, csak tolatnék és jönnék vis-
szafelé, a sorompó felé, amely immár ezer éve hol ennek, hol annak az ország-
nak a határát mutatja. Számomra most olyan, mint egy díszlet a *Háry János*ból.
A népszínmű és Háry, a nagyotmondó, hogy kerül ide? Lehet, hogy most épp rá
van – volt? lesz? – nagy szükségünk, hogy magyarázatot adjon nekem, nekünk.
Nem végső magyarázatot, hanem megnyugtató vagy vidám magyarázatot, és
mellé – ezzel együtt, vagy épp ezért – látást a szemnek.

Kelemen Lajos

Babits mint író olvasó

„Az író műveket alkot, melyek mindenike egy külön világ. Ki fűz e művekből irodalmat? Az olvasó: nem a néma és magányos olvasó, hanem a vitázó, érvelő, egymásnak felelő. Az olvasó, aki ír.” (B. M.)

Mint költő: a legszokatlanabban építkezők egyike. Bizonyos tekintetben a világ-irodalom (Tennyson, Swinburne, Baudelaire és az antikvitas) felől jön, maga is világirodalmi jelenség; mindenesetre rajta, Babits Mihályon kívül nem sok költőnk akad, akit belső, alkati klasszisa az övéhez hasonló természetességgel köt hozzá a más nyelvű magas literatúrához. Babits alkatából következik, hogy nemcsak átélni, közvetíteni is képes a nyelvhatáron kívüli és belüli íráseszméket s irányokat. Magyarán: olyan író-ego az övé, amelynek szenvedély s robot egyaránt jussa.

Egy különös eszköz, vagy jobban mondva: rögzítésmód feltalálója – akármilyen furcsán hangzik, ő találta fel (mint Szerb Antal fogalmaz) a magyar mondat egy sajátos válfaját. Azt a méltóságteljesen hullámszó, nemes hömpölygésű, ugyanakkor hajlékony, de okvetlenül tömör mondatot, amely a költői műhely számára is hasznos szerszámnak bizonyult. S noha tudjuk, a költészet rendesen szavakból és szavakban élő lélekkép – Babits Mihály (ellentétben például Adyval) mondatokra alapozza líráját. Amikor közvetítőként, azaz kritikusként lép föl, akkor is ezt az egyedien működő eszközt dolgoztatja. Érdekes egyébként, hogy kritikusai énjéhez képest mennyire kevésbé lírai, amint irodalmon kívüli tárgyról értekeznek.

A zengő alap atmoszféráját azonban az ösztövérebb esszéíró sem tudja, nyilván nem is akarja rejteni. Hogy ez a légkör csakugyan szívéből jövő szellem és hangulat, az leginkább mégis a kritikáin érződik. Tessék csak megnézni példának okáért a nemzetkarakterológiához kapcsolódó *A magyar jellemről* című, nagy ívű esszéjét, aztán egyik kritikáját, mondjuk a Szeged és Vidékében megjelent *Juhász Gyula verseit*. A stíl, az eszköztár amott és emitt: majdhogynem két világ. De emez korai írás tökéletes minta arra nézve, hogy már a fiatal Babitsban milyen ingadozásmentes szövetség a poéta és a tájékozott tudós közös élete. És lám, még a könnyű tehetségű Herczeg Ferencet is a legjobb értelemben vett világfias malíciával (egy csepp világirodalmi ismertetőn át) bírálja.

Így, evvel a kiegyensúlyozott önazonossággal írónak kritikái; így, ebben a jegyben készül az önálló esszéi egy részét is hasznosító *Az európai irodalom története*. Egyfelől a finom, érzékeny, sokárnyalatú líraiság, a formulázó mondatok iróniával történő lazítása, más oldalról a nyílt személyesség, a tág látókör, a gondolkodás, ami nem tűr semmifajta taplószáraz okoskodást; hozzávetőleg ez a babitsi esszéhang, amelynek csúcspontja egy csodálatos purizmus; a keveseknek kijutó nagy egyszerűség. Bármit ki tud fejteni anélkül, hogy nyelvezetét kifogatná tömörségéből.

Százhuszonöt éve született Babits Mihály

Úgy van: a szellem ellenőrző erőt minduntalan kéznél tartó Babits látszólag mégis egyszerűen közöl. Íme, ahogy például Horatiusról szól: „Horatius neve nemcsak egy nagy költőt idéz, hanem egy páratlanul életrevaló, okos és kedves embert is. Szelleme és tapintata olvasóit is meghódítja mindenütt, ahol magáról és helyzetéről beszél. Ezt pedig sokszor teszi. Horatius nem a nagy világeszmék költője, mint Vergilius. Nem is a gyengéd, légies szépségeké. Ő gyalogjáró, szellemes, moderntípusú és urbánus poéta, az emelkedettség legcsekélyebb igénye vagy póza nélkül. Az olvasóval szinte azonnal bizalmas viszonyba lép, akár egy modern napilap csevegő s népszerű cikkírója.” Vagy itt van egy-két mondata: egy kis Kosztolányi-inspiráció: „Forma és tartalom örök viszályában Kosztolányi a forma párthíve. Többször kifejtette ezt, elméletileg is, szinte vallásos meggyőződéssel; s az Esti Kornél legbensőbb mondanivalója is ez. Harcolunk az elefántcsonttorony körül, s nem vesszük észre, hogy harcunk a művészet szabadságának holttestéért folyik. Úgy kellene, hogy a művészetben minden szabad legyen: az elefántcsonttorony is szabad, és a harc is szabad. Művészet nem egy van, hanem ezer, s az a létjoga, hogy ezer és mindig új. S minden művészetnek megvannak a maga külön törvényei. Kívülről nézve pedig: minden művészetnek megvannak a maga hibái és erényei – és ez a kettő: egy.”

Látszólag egyszerű, sima, világos mondatok. De valójában mind csupa felfedezés, zsákmány az ismeretlenből, csupa végső végiggondolás. Csupa szín, s hozzá óragyári pontosság. Hol az a hely, ahol ugyancsak ámulatba ejtő energiával győzi önmagát? A már emlegetett *Az európai irodalom történetében*; ez a könyv egy szenzibilis tudós és egy rendkívül intelligens lírikus együttes produkciója. Babits frissen szökellő, máskor ünnepélyesen nyugodt, eszes, nobiles mondatai itt aztán tényleg végsőre kalapált igazságokként maradnak meg az olvasóban. Minden erőlködés nélkül önti szentenciáit. Sziporkái is onnan szakadnak, az értelem, a képzelet legfelső rétegéből, ahonnan fogalmi. És a tiszta, könnyednek tetsző előadásmódra ráadásképp e testes mű micsoda tárháza az eszességnek! Micsoda sűrű észjárás: „Lessing meséket írt, mint La Fontaine, s még Mikes Kelemen is, noha csupa csorduló érzelem volt és népi kedély, francia írók másolásában vélte dicsőségét.” S a kevesek emlegette élcre hajló kedély: „Az antikváriusnak olykor mesterségéhez tartozik a hazugság – akár a költőnek.”

Babits folytonos visszatérése mások műveihez valamiféle irodalmi bennszülöttnek láttatja őt. Néha akként is emlegetik, akárha egy elvont emberi ideál után szimatolna írókban és műveikben. Pedig alighanem közvetítő gyanánt sem akar egyebet, mint a költő Babits: megérteni a helyet, amelyen állnia rendeltetett. Törekvése alapján egyet jelent az igaz és a hamis, az értékes és az értéktelen megérezésével és szétválasztásával. Hogy az ehhez szükséges szabadságot sikerült kivívnia, s azután írotársai elé mintául kínálnia, nem akármi-lyen kvalitásról vall. Vagy ahogy maga említi, távol a legcsekélyebb teoretikus fellengzősségtől: „Az olvasó egyedül lebeg a világ fölött, cézári dózsölésben; szultánná válik és istenné, mint az ópiumszívó. A lelkek titkai kitárulnak előtte, mint egy hárem. Ő a legfőbb bíró, s egymaga ítél eleveneket és holtakat.”

Még egyszer: mit akar hát csakugyan írók és művek közötti hídként?

Imperátor akar lenni, szultán? Vagy ezeknél is több: isten? Babits rangja az, hogy Babits Mihály. Ez a bonyolult utakon megvalósított önazonosság: ez ő. S ennél méltóbb kárpótlást nyernie az írói robotra: szentek, királyok palástjába bújva sem sikerülhetett volna.

Csűrös Miklós

Tettre kész felelősség

Babits Mihály huszadik századi irodalmunk klasszikusa, kivételes értéke, de befogadási folyamata, „receptiója története” nem szükkölködik drámai ellentétekben, szélsőséges vitákban. A kételytelenül elutasított l’art pour l’art kárhozott példányából a megbízhatóság, a becsületes száj, az „acélos biztonság... gáncstalan műalkotója” lett (Bóka László dialektikus retorikáját idézve).

Ugyanakkor bírálják túlságosan óvatos védekezését 1919–1920-as szereplése (kinevezések, kitüntetések, egyetemi tanárság elfogadása) dolgában; „hiányzik belőle az a sorsát és igazát elszántan vállaló s higgadtan védő férfiasság, mely az irodalmunkban nem ritka magamentségek javának értéket és értelmet ad” – írja Keresztury Dezső.

Szerkesztője volt a Nyugatnak, és a Baumgarten-díj kurátora. Publikálás és pénz támogatás dolgában dönteni látszólag hálás, a valóságban legalább annyira kényes és hátrányos szerep. A hívek számát is gyarapítja, az irigykedő ellenségekét is. Az Illyés által emlékezetesen megbélyegzett „irodalompolitika” szót mások is jócskán megemlegették, Féja Géza például Babitsot nem kímélő hangsúllyal. „Az irodalompolitikus” mindig kárpoztást keres teremtőerejének hiányaiért, tehát végzetesen mardosó egyéni hiányérzet dúlta Babits Mihályt is. Féja sokkal különbnek látta Babitsot a körötte sereglő fontoskodó bürokratáknál, de dicséző jelzői közé rendre belekeverednek a zseni-iszony vádjai, a szívós szorgalom kétértelmű rágalmazása, a másodrangú epigon garnitúrával való hallgatag szövetkezés sejtetései.

Babits virtuóz formaművészete Féja vagy Szabó Dezső szerint csak eminens mesterkedés lehet Ady elemi ereje, „lávázó” géniusza mellett. A magyarságára méltán büszke Babits megkapja az intellektualitást az idegenséggel azonosító bélyeget is: „A szektában természetesen hiába keressük a magyarságnak, mint kultúrközösségnek valódi elemeit.”

Megkerülhetetlen példa a Baumgarten-díjak odaítélésének bonyodalmasságára a József Attilával való konfliktus. Már a kortársak tudták (kivált a szárszói tragédia után), hogy József Attila volt akkora költő, akár érett idősebb nagyságokat is ideszámítva, mint más méltó díjazottak. De provokáló tiszteletlenséggel sértegette Babitsot versben és kritikai pamfletben, lehetetlenné téve, hogy igazi érdeme szerint jutalmazza, a bocsánatkérés utáni jóvátételt pedig a fiatalabb kortárs tragikus korai halála megakadályozta. A posztumusz nagydíj nem tehette jóvá az ütemkésést, de alkalmat adott a Babits és a kuratórium ellen intézett újabb támadásokra. Egyébként 1936 volt az az év, amikor Fenyő Lászlót fölterjesztése ellenére nem vették föl a kitüntetendők névsorába, Kassák Lajos díjazását a minisztérium nem hagyta jóvá, Fodor József pedig nem vette át igazságtalanul kevésnek tartott ezerpengős jutalmát.

Erdélyiek is tiltakoznak kirekesztésük, számon kívül hagyásuk ellen: „annyira selejtes és figyelemre számot nem tartható a mi irodalmunk, hogy évről évre meg lehet feledkezni róla?” Mindez csak töredékes érzékeltetése Babits meg-növekedett felelősségének az eligazításban, Ady spontán szerepének tudatos,

átgondolt folytatásában a húszas-harmincas években. Részben csökkentette népszerűségét és tekintélyét irodalmi házassága is, és sokak szerint felesége aránytalan népszerűsítése a Nyugatban. Tanner Ilona Török Sophie-vá való átkeresztelése, a megrendelt dicsérő kritikák íratása elkedvetlenítette Babits híveinek egy részét is. Ellenfelévé vált Németh László, de ebből olyan hasznos kezdemények is származtak, mint a fiatalabb nemzedékek helykeresése a Nyugaton kívül, a népi írók mozgalmának, folyóiratainak, könyvkiadójának létrejötte stb.

Némelyek a Móriczcal való felemás viszonytal magyarázzák Babits félszeg álláspontját a paraszti származású tehetségek tartózkodó fogadása dolgában. Szerencsés döntései közé tartozik, hogy Kassákot, Erdélyit, Illyést, Tamásit támogatta, bizalmatlanabbul bánt Kodolányival, Szabó Pállal, Gulyás Pállal, Sinka Istvánnal. Ezek finom aránybeli különbségek lehetnének, ha nem növesztené meg jelentőségüket az irodalompolitikai tekintély és hatalom. A kárvallottak Babitscsal is kapcsolatba hozzák, ha az utolsó pillanatban megfosztják őket a már a magukénak tudott Baumgarten-díjtól (például Pap Károly esete). Az is csalódás vagy acsarkodás oka lehet, ha a nagydíj helyett kisebb összegű kárptalással kell beérnie a támogatottnak.

Félreértés ne essék: a Nyugatot szerkesztő és a Baumgarten-díj kurátorként felelősséget vállaló Babitsot nem bírálni akarom, hanem nagyvonalú és kockázatos felelősségvállalására figyelmeztetni. Egy törekeny, melankóliára és depresszióra hajlamos, betegségektől fenyegetett és korán a martalékkukká váló ember testi állapotával nem törődve, kórházban és betegágyon is a kulturális állapotok színvonalával foglalkozik, szakértőkkel veszi körül magát, műveiket elemzi, értékeli és helyezi el egy nagy szellemi mappán, amely a jelenben is, a múltban is csak a kivételesen művelt írástudók horizontjába fér bele.

Sokan kérdezték és bámulják maig, mikor és hogyan jutott ereje és ideje hatalmas életműve megalkotására. Mert persze Babitsot mindenekelőtt pazar írásművészetéért csodáljuk, verseit, szépprózáját, műfordításait, esszéit, kritikáit olvassuk újra. Indulásakor konzervatív költőnek, Arany János folytatójának tartotta magát, és ez az öndefiníció közel is jár az irodalomtörténeti igazsághoz, ha a klasszicizmusnak a múltat, a hagyományt magában foglaló, de a még csak sejtelmekben elővillanó jövő-intuíciókat is tartalmazó teljességfogalmára gondolunk. Írói zsenialitását egyenrangúan egészíti ki erkölcsi nagysága, a jövőért szorongó tette kész felelőssége.

Babits az Arany János-i meg a magyar és világirodalmi örökség szintézise, de kora szóba, nyelvbe, művészetbe még alig foglalt, inkább kísérletezve, újítva megközelített új tapasztalatainak profetikus előlegezője is. Verseiben olyan rácsodálkozások telitalálatos megnevezéseire, prózájában olyan titokzatos testi, lelki, közérzetbeli összefonódásokra és ellentétekre bukkanunk, amelyeket csak óvatos szerénységből nem nevezünk világirodalmi újdonságoknak.

Költészetének egyik vezéreszméje és fő témája a testi szenvedés. Önmagában kevéssé lenne újdonság irodalmunkban ez a tematika és az iránta való érdeklődés, hiszen Aranytól Kosztolányiig, Adytól Karinthyig, Juhász Gyulától Dzsidaig irodalmunk a testi és a lelki betegségek kóratlaszaként is olvasható. Babits betegeskedése már a húszas években dokumentált, de 1932-től haláláig szinte szünet nélkül emlegetett operációi, fekvőkúrái, szanatóriumi és kórházi kezelése és gégebántalmi baljós légkört támasztanak, asszociációkat kelte-

nek a személyes fenyegetettség és az országra, a magyarságra váró végzet elkerülhetetlensége között. *Halálfiái*: ez a regénycím egyaránt érvényes a regény hőseire, világukra és a szerzőt kínzó történelmi prófécia szellemére.

Babits azonban nem lett a magyar sors elégikus elsiratója. Talán utolsó versét Reményik Zsigmondnak küldi Erdélybe (*Egy verses levélre*, Sorsunk, 1941 febr.–márc.). Abból a fikcióból indul ki, mintha Reményik már tévesen, mintegy a halott barátjának címezte volna episztoláját. Hiszen már csak testben él, „egy nyaláb testi fájdalom, / erőtlen, gondolatlan”, a föltámasztó trombitaszó elvesztette hatását. De a költőgető baráti hang nemcsak két haldoklót köt össze, hanem „kínok és álmok közt örökre / zeng tovább édesen s kegyetlen.”

Babits nem mond le az apák hitéről és a gyermekek-unokák örökségéről: „Akkor inkább a vízözön! Talán / egy bárka majd azon is fog lebegni! / Egy szabad emberpár és jámbor-édes állatok (...)”. Nem magabiztos utópia ez, de gyermeteg, naiv bizalom: összeér benne pacifizmus, konzervativizmus és katolikus reménykedés. A szelíd ártatlanság mögött Babitsnál szilárd etikai meggyőződés, categoricus imperativus lapul meg védekezésre vagy ellentámadásra készen: „Ne mondj le semmiről!” „Légy ellenállás!”

Kivételesen jó lelkiismerettel emlékezhetünk meg Babits születésének (1883. november 26.) 125 éves jubileumáról. Életművével kitűnő szakértők foglalkoznak, műve kutatását rátermett, intézményként is megbízhatóan működő csoportok garantálják. Tanulmányok és monográfiák egész sorát szentelik munkássága részleteinek, és az analitikus kutatás együtt halad irodalomtörténeti értékelésével, művelődéstörténeti szerepének meghatározásával.

Azelőtt is készültek róla tudományos vagy/és esszészerű szintézisek és részlettanulmányok (Pók Lajos, Kardos Pál, Rába György, Melczer Tibor, Rónay György és László, Nemes Nagy Ágnes és mások munkái), a szövegkiadás és filológia területén is születtek bravúros teljesítmények (Téglás Jánosé, Belia Györgyé, a stíluskutató J. Soltész Kataliné, a verselemző Németh G. Béláé stb.). De az utóbbi másfél-két évtizedben kollektívan szervezetté, hosszú távúan átgondolttá dúsult a program, és ez nem vált az individuális teljesítmények kárára. Az akadémiai Irodalomtudományi Intézetben, egyetemi tanszékeken, diákkörökben, évfordulókra koncentrálva és évfordulóktól függetlenül megélénkült a Babits-kutatás: tartalmas tanulmánykötetek jelennek meg, gyarapszik a Kritikai kiadás, egyre-másra sorakoznak a Babits Könyvtár hiánypótló kiadványai. A Kritikai kiadás és a Babits Könyvtár főszerkesztője Sipos Lajos. Ugyanő a szerzője az első teljes és elfogulatlanságra törekvő Babits-életrajznak (az Elektra Kiadóház Élet-Kép sorozatában), amely tényszerűen összefoglalja, amit a költőről és élete szereplőiről tudunk, és módot ad e tudás hézagainak pótlására, a kutatás folytatására.

Búcsúzzunk a nagy jubilánstól egyik legjobb ismerője, híve, tanítványa és folytatója, Nemes Nagy Ágnes szavaival: „Tudjuk vagy sem, tagadjuk vagy sem, öröksége egész huszadik századi szellemi létünk egyik meghatározója. (...) Babits Mihály új tartományokat csatolt a magyar irodalomhoz, könyvlapjai afféle vitorla-szárnyak, alig kutatott költői földrészek szelében. Nem is kell mást tennünk, mint újra meg újra vele hajóznunk (hiszen hajózni szükséges).”

Dörgő Tibor

Egy bátor ember

„Soha semmiféle helyzetben nem torpantam, félelmet sem éreztem – most sem érzek” – írta Molnár Gábor életének nehéz pillanatára, látásának 23 éves korában bekövetkezett elvesztésére emlékezve. Braziliában volt ekkor, a Tapajos folyó partján, az őserdő övezte Ford-ültetvényen több száz munkás vezetőjeként. A raktári leltárkor előkerült veszélyes robbanógyutacsokat tartalmazó fémdobozt igyekezett gyorsan eltüntetni – nehogy balesetet okozzon –, amikor siető lába beleakadt egy folyondárba. Elesett, a doboz az ütődéstől felrobbant. 23 év... – sok embernél az életpálya kibontakozásának kezdete, a család védőszárnyai alatt eltöltött tanulóévek után a szárnypróbálgatás ideje. Molnár Gábor 23 éve azonban rendkívül tartalmasan eltöltött életszakasz volt, és ez a tartalmas élet a végzetes balesettel nem tört össze, csak más irányt vett. Az íróvá válással talált igazán önmagára, és 22 könyvével (köztük a magyar–portugál szótárral), széles olvasótáborra szert téve, maradandó érdemeket szerzett.

1908. december 2-án született, gyermekkorának környezetét a pesti VII. kerület bérházai, a Városliget szabadabb térsége jelentette. Igazán szívéhez nőtt az anyai nagyszülőknél, az Ajka melletti Csingervölgy bányásztelepén vissza-visszatérve töltött időszak. Nagyapjával, ismerős gyerekekkel sokat csatangolt a környező erdőkben, megismerte a növény- és állatvilágot. A család társadalmi hely-

zetéből következően a kezekbe elsősorban a Népszava került, és nem csoda, hogy gyermekként rokonszenvel követte az 1919-es bányászmozgólódást. Tüdőbajos pincér édesapját korán elvesztette; a Gyermekvédő Liga szervezésével Svájcba kerül egy kovácshoz segítőnek, majd 14 évesen kénytelen munkába állni, „borfiú” lesz a Pannónia étteremben. Tizenötén alszanak az egészségtelen pincében, s ő – mivel nem kap külön ágyat – két összetolt ágy közepén. A portás titokban elad neki egy puskát, és egy mellékpincében sokat gyakorol, megmutatkozik rendkívüli lövőtehetsége, és öntudata megerősödik. Az étterem személyzetének könyörtelen alá-fölé rendeltsége keserű, de hasznos tapasztalatokra tanítja; egy-egy vendég jó szava segíti. Megerősödik elhatározása, hogy innen ki kell törnie, és ha már erdész vagy „földrajzi utazó” nem lehet, legalább mezőgazda szeretne lenni. Egy földbirtokos vendég biztatja, állást ígér neki saját gazdaságában. Tanulás Pápán, majd a Duna menti birtok, aztán egy Fejér megyei következik. Bár jól érzi magát a földelken, független egyénisége nem törik hozzá a hajbókoláshoz. Mindkét helyről egy év után elbocsátják. Másodjára maga is felmondana, egy újsághír kapcsán – kétszemélyes expedíció indul az Amazonashoz – jelentkezett, és bevették harmadiknak maguk közé.

1930 májusában indulnak útnak, s ezzel kezdetét veszi Molnár Gábor életének egyáltalán nem gondtalan,

1908-ban született Molnár Gábor író, felfedező

mégis legboldogabb két éve. Az expedíció néhány napos brazíliai tartózkodás után egyszemélyessé válik, két társa betegség miatt hazautazik. Felszerelés és pénz nélkül helyzete már-már kilátástalanná válik, de szinte csodálatos módon egymás után talál segítő ismerősökre, és néhány hét elteltével az amerikai Ford-ültetvényen talál olyan munkát, mely csak időszakos kötöttséggel jár, s lehetősége nyílik hosszabb-rövidebb felfedezőutak megvalósítására. (Azt már néhány nap múlva felismeri, a tarvágásos, felégetéses módszer kudarcra van ítélve, mert a humusz lepusztul, az elültetett gumifa nem lesz életképes. Nem hallgattak rá.) A tenni akarás láza fűti, kora reggel, ébredés után azonnal teljes frissességgel ugrik ki függőágyából, és kezdi el napi terveinek megvalósítását. Nem öncélú vadászat ez – elsősorban gyűjtés (rovarok és kiállítandó állatbőrök, csontvázak a Magyar Nemzeti Múzeum számára, melyeket saját pénzén küldött haza), valamint értékesíthető zsákmány szerzése a megélhetés biztosítására. Amazónia ekkor még a kimeríthetetlen gazdagságú, főként háborítatlan őserdőt jelentette. Molnár Gábor útjain ismeretlen területekre is eljutott. A malária szörnyű lázrohamaival kiállva a vadon legvadabb részeibe hatolt be. A pillanatról pillanatra új arcát mutató, élet-halált eldöntő azonnali cselekvést követelő őserdőben érezte igazán elemében magát.

Indiánokkal is szeretett volna találkozni, és valóban sikerült megvalósítania ezt az egyáltalán nem veszejtelen elképzelést. Félig-meddig civilizált, de a maguk vadonbeli életét élő törzsekkel találkozott. Különösen örült, amikor sikerült megbarátkoznia a tupi indiánok portugálul is tudó egyik főnökével, akitől rengeteg mi-

tológiai történet és indián szokás elbeszélését hallhatta (minderről a *Horogászom az Amazonason* c. könyvében emlékezett meg).

Esténként karbidlámpa fényénél szorgalmasan vezette naplóját, megnyugvást találva a napi események, hallott történetek feljegyzésében, melyek későbbi útleírásainak megalapozói lettek. Jó, hogy vaksága után, hazatérve nem engedett édesanyja első szándékának: „El kellene mind tüzelni” – ne emlékeztessenek arra a rosszat hozó időszakra. A cselekedeteit mindig éltető parancs, a „soha semmit nem szabad feladni” elszántsága ellenére sok gyötrelmem árán – melyről az *Éjbe zuhant* években számolt be – jutott el a belső felszabadulásig, amelyet a Pesti Hírlapban 1933 februárjában megjelent első elbeszélése hozott el. Képes a belső látás segítségével a színvonalas alkotómunkára, és – nem mellékes szempontként – önálló pénzkeresésre. Írásait maga gépelte.

Megismerési vágya a hatvanas években a másik, gyermekkorra óta áhított távoli országba, Mongóliába is elvitte, melyről szintén könyvekben számolt be. Ekkor már felesége segítette utazásában. Az író számára a családi élet öröme is elérkezett, három gyermeke született. Munkásságának elismertségét jelzi, hogy Brazília külügyminisztériumának meghívására (és Szász Endre festőművész által fizetett repülőjeggyel) 1972-ben visszatérhetett régi kalandjainak földjére (erről szól az *En kedves Amazóniám*). Mindvégig tevékeny maradt, 1980-ban bekövetkezett halálát baleset, gázmérgezés okozta.

Molnár Gáborról elmondható, hogy „élete kész regény”, sőt József Attilával szólva az ő lelke is „közvagon” lett. Sokszor hajszálon múlt az élete, már kisgyermekkorában is,

amikor túlélte a 41,9 fokos lázat; az orvosok már tehetetlenek voltak, és édesapja az utolsó pillanatban meghozta a füvesasszony teáját (olvashatjuk a *Makk és jaguárban*). Az őserdőben átélt veszélyhelyzeteket nem is szükséges felsorolnom... Életben maradt, hogy megírhatta élményeit, gondolatait. Evangélikus lelkész dédapját emlegetve rokonszenvezett az eleve elrendeléssel. A nőket sem „kereste”, mégis csodás és szenvedélyes szerelmi életben volt része – hozzájárult ehhez megnyerő külseje –, még vakságának időszakában is. Mindig az „őszinte szerelmet” élte meg, nem tehetett arról, hogy a másik legbensőbb szándékáról ugyanezt feltételezte, s ezért többször csalódnia kellett; olykor az életutaknak külső kényszer miatt kellett fájdalmasan szétválniuk. Vakságában megtartó erő volt számára egy brazil lány távolról érkező felsóhajtása: „Ha se keze, se lába nem lenne Gabrielnek – Brazíliában a Gábort így mondták –, azon túl, hogy nem lát, akkor is feleségül mentem volna hozzá!”

Nemcsak magáról vagy közvetlen tapasztalatairól tudott írni. Regényeket is írt, bár néha a terjedelem feszességéhez nem viszonyult kellő szigorral. Alakjai érdekesekek, kiváló

megjelenítő erővel bír, és egyéni hangulatot teremt a portugál vagy indián szavak jó érzékű keveredése a magyar mondatokban. Írásművészete talán legkiválóbb a rövid, felizzó történetek elmesélésekor. A *Holdárnyékban az őserdő* Lampião kapitányának személyiségrajzával hatolt legmélyebbre a lélek megismerésében. A haramia-vezérben lappangó őrület kapcsolja össze az elvetemült kegyetlenséget a nagylelkű jósággal, az ellentmondást nem tűrést a vallás alázatával, a beszűkültséget a zsenialitással.

Molnár Gábor maga is összetett személyiség volt, ha kellett, vad, könnyörtelen zsákmányszerző, de adott esetben nem bántja a lehajló pálmalevelet, gyermekkori szentképek pálmás angyalait idézik emlékezetébe. Töprengve járta az erdőt, igyekezett a történelmi múltat és a jelent sok szállal kapcsolódó egységében átélni. Szeretett magányosan cserkészni, de az irgalmasság cselekedeteit sosem mulasztotta el, sokszor segítette kininyógyószerral a maláriában szenvedő erdeieket; majd Budapesten – orvosi felkérésre – lelki támogatást nyújtott vak társainak. Nem szomorú, jelképes *A fehér arany vadonában* befejező mondata: „S az égett porban egymás mellett megyünk tovább.”

Fodor Miklós

A látó ember

A kései Nagy László költői alapállása

Nagy László jelenére figyel, mint minden kortársa, de egyben madártávlatból is néz: közvetlen látás, léleklátás és távlati látás egyszerre jellemzi.

Érzékelő-esztétikai, értelmező-etikai és megérző-mitikus a költői szemüveg. Esztétikai, mert a globális jelenkor apró-cseprő dolgainak észrevételezéséből indul ki. Etikai, mert nem áll meg a pusztá érzékelésnél, mindig más szempontjaiba helyezkedve értelmez is; és mitikus, mert az emberi lényeg és az öröklét felől értékeli. *Mitikus alapállásból racionalitással átítatva érzékeli, értelmezi és értékeli a globális világ jelenségeit.* Fontos, hogy ezzel a mondattal kezdjük, és erre a mondatra tekintve kíséreljük meg Nagy László kései költészetének értelmezését, főleg egy olyan korban, ahol fel nem ismert politikai előítéletekkel közelítenek lassan már mindenhez. Az a hit is előítélet, hogy egy művészi világ nem lehet egyszerre esztétikai-érzékelő, mitikus-megérző és értelmező-etikai. Nyilvánvaló, hogy egy olyan modernség utáni művészet, mely kizárja magából az archaikus szentséget és az etikai racionalitást, vagy e kettő valamelyikét, merőben másképpen ábrázolja a jelenkori globális civilizációt, mint az általunk most vizsgálandó művészet. De hol van az megírva, hogy a globális jelenkor művészetének ki kell zárnia magából bármit is?! Az én felfogásom szerint a jelenre vetett érzékeny esztétikai-érzékelő pillantás határozott karaktervonása kell hogy legyen a művésznek, de csak *egy* vonás, mely a civilizált világ globalizáltságának látványát és művészi élményét kívánja nyújtani. A *csak* esztétikai-érzékelő művész a *csak* globalizáltságot tárja közönsége elé – mindazáltal érdemes tudatosítani: bármennyire globalizálták is a jelenkort multinacionális tőkés társaságok és hozzájuk tudva-tudatlan igazodó ideológusok, politikusok, azért mégsem ez az egyetlen kultúra- és életmód-meghatározó forrás. Az úgynevezett „tisza források” – a természet, az archaikus-közösségi kultúra, a lélek, Isten-mindenség –, bár háttérbe szorultak, nem tömődtek el.

Nagy László esetében a globalizálódó világra vetett esztétikai-érzékelő pillantás a következőt jelenti: meglátni és versalkotó elemmé avatni a jelen lényegi jelenségeit. Erre tesz kísérletet a *Föltárt idill* című kései opusz. Mindazáltal nem elégszik meg ennyivel! Archaikus-mitikus-megérző nézőpontból – az öröklét-mindenségre, az ember hosszú távú földi életére tekintettel, az istenképűnek sejtett lélekre gyakorolt hatására figyelve – értelmezi, értékeli is ezeket a jelenségeket; a jelenségek kiválasztásában a szemet, értelmezésében az elmét, értékelésében a szívet (ha szabad ezt mondani) ez a nézet vezeti.

Modernség utáni értelemben a látás elsődlegesen az adott globális jelen kifinomult-érzékeny érzékelését jelenti. Ha *csak* esztétikai az észlelés, kizárva minden más vonást, akkor az ebből születő költészetet a jelenségek érdekes-

sége, a megnevezések tarkasága, az értelmezés lehetőségeinek sokrétősége, az érzések pillanatnyisága s a gondolati árnyalatok érdeklik: ez az álláspont a tisztá esztétizmusé – könnyed, játékos, súlytalan.

Ha kitágítja látószögét az egyes jelenségektől a jelenségek rendszere felé, a narcisztikus éntől az én-te, én-ő, én-ők személyes viszonyai felé, megjelenik a más nézőpontokba belehelyezkedő értés, megjelenik az etika. Az érzékelés könnyedségét, eleganciáját, játékoságát átszínezi a felelősségvállalás és az akarat komolysága. Racionális-etikailag értve a látásviszonyokba és viszonyrendszerekbe érzi bele magát.

S ha most, nem feledve és feladva a fent nevezett két szintet – az esztétikai-érzékelőt és az értelmező-etikait –, a személyiség képzeletben felemelkedik, s mintegy a mindenség és öröklét nézőpontját is felleli magában, létrejön az archaikus-mitikus-megérző szemléletmód. „Szirtedre álltam, idő, zajba, viharzó fénybe, / alattam millió évek, életek porrá égve. / Szívemig peng a halál húrja, táncol a szívem, / érzi, repül az élet, nem tudja járnai szelíden.” (*Víg esztendőkre szomjas*). Ennek legfőbb jellemzője, hogy az egyes kulturális jelenségek – beleértve tárgyakat, törvényeket, kulturális jelenségeket, személyes attitűdöket, viszonyokat stb. – a természet öröknek érzékelt nagy folyamataihoz képest láttatódnak, értelmeződnek és értékelődnek. A látó a kultúrateremtés hajnalán mérce – törvényhozó, országalapító –, a kultúra alkonyán kritikus – próféta, forradalmár („versben bujdosó haramia”). Tekintve, hogy a ma uralkodó divattá váló tisztán-beszűkülten esztétikai-érzékelő szemléletmód hanyatló kultúra (civilizáció) jellemzője, Nagy László harmadik értelemben vett látósága profetikus-forradalmi látóság: feltárja a jelenkor uralkodó-globális világviszonyának problematikuságát, feltárja azt a jelentést és értékelést, mely csak az archaikus-mitikus-megérző („mindenséggyökerrű”) nézőpontból nyílhat fel, és (költői) szóvá teszi, s ezzel azt is vállalja-választja, hogy az embervilágba bejutó látott-látó szó a lelkeken s világukon valamit változtat, átszínez, szólított-szólítótságával felszít. Választja és vállalja a kimondott szó megítélő és megítélhető karakterét, vállalja és választja esztétika és etika nászát az újraszentelés („remitologizáció”, ahogy Jánosi Zoltán fogalmaz) jegyében.

Nagy László *Föltárt idill* című verse, mely a *Műtét anyánk szemén* ciklusát nyitja, formai szempontból nem tekinthető jelentős alkotásnak. Ugyan ket-tős sorokba rendeződik a mondandó, ám ezen kívül semmiféle költői forma nem érzékelhető, és még e kettősségnek sem látom különösebb értelmét. Nincsenek rímek, nincs időmérték, sem szabályosan ismétlődő hangsúlyok, a sorok hossza is csak nagyjából azonos – 14 és 17 szótag között ingadozik. Az efféle szabad versben a tartalomra nehezedik minden esztétikai várakozás; kérdés, hogy a tartalom van-e oly jelentős, van-e oly izgalmas-érdekes, hogy ezt a terhet egyedül elbírja? Hoz-e a kompozíció oly drámát, oly hullámzást, oly gondolat-zenét, hogy ne érezzük egyéb esztétikai-formai elemek hiányát? Vállalva az itt már erősen előtérbe lépő szubjektivitást, úgy vélem, igen – bár e gondolati erő azért nem tudja a verset jelentős Nagy László-művé avatni. Azért választottam mégis értelmezésem tárgyául, mert kiválóan alkalmas a kései Nagy Lászlót feszítő művészi gond megragadására. Jól kivehetően megjelenik a látóság mindhárom jelentése – esztétikai-érzékelő, értelmező-etikai, archaikus-mitikus-megérző. Jól kivehető a költő természetszemlélete, természet és jelenkori-túlglobalizált ember viszonya, valamint az a súlyos, Jánosi Zoltán

elemzései nyomán bátran személyiségrombolónak, sorsrontónak nevezhető problematika, melyet vállalt – talán nem annyira választott, mint inkább sorszerűen megkapott – szerepe, a látóság jelentett számára.

A vers címe valamiféle föltárára utal. A föltárást a művészi személyiség végzi. Ez az adott vers alapvető gesztusa. Lehetetlen nem észrevenni már ebben a szóban, már ebben a cselekvésben a látás központi szerepét. Aki föltár, az ténylegesen vagy képletesen elhúzza a függönyt, és ezzel láthatóvá tesz valamit, ami addig rejtőzködött. Heidegger az igazságot a görög el-nem-rejtettség fogalma felől értelmezi. A világ eredeti létezőmódja az el-nem-rejtettség, ebből következően minden olyan tett, mely eltakar-elfed: hazugsággal fertőz. Aki feltár, az megszünteti a hazugságot: azt az emberi állapotot, melyet az igazság nem ismerése, illetve az igazság nem ismeréséből fakadó torzult lét jellemez.

Mi az, ami feltáru a költői tevékenység során? Az, hogy az eredetileg drámai létezést a jelenkori ember hamisan „idill”-ként, „éden”-ként éli. A létezés akkor válik idillivé, ha az ember olyan mesterséges világot (kultúrát) épít maga köré, melynek segítségével megteheti, hogy ne igaz életet éljen, hogy ne lássa önmagát más szempontokból, hogy ne lássa magát szakrális nézőpontból, s ekként kikapcsolja a bűntudat, s a bűntudatból fakadó életmódváltás szükségét. A jelenkori, túlglobalizált ember jól érzi magát a maga teremtette nem igaz világban. A költő művészi tevékenységével ezt az idilli, szórakoztató, nyugalmas állapotot zavarja meg. Olyan jelentést hasít a világ szövetébe, mellyel valamit kezdeni kell. Válaszutak elé állít: vagy igazságként hallgatja közönsége szavait, és akkor bűntudat ébred benne, mely vagy (forradalmi) cselekvésre sarkall, vagy a szóló szájának betapasztására ingerel például azon a régi-unalmas, de mindig beváló úton-módon, mely a mondót megbélyegzi-lekicsinyli; vagy addig-addig esztétizálja a költői mondást, mígnem maga is elhiszi, hogy művészet és etikum-politikum két egymástól hermetikusan elzárt malomban örölnék.

Nagy László mitikus-etikai-esztétikai látása szerint a globalizálódó civilizáció magát édeninek, idillinek tartja; legalábbis ilyennek láttatja fentről, a hatalomgyakorlók felől, lefelé, az irányítottak felé. Azt sugallja, hogy nagyjából rendben vannak a dolgok, legfeljebb apróbb zavarok várhatók, de a megoldás szinte azonnal érkezik. Azt sugallja, hogy nyugodt lélekkel fogyaszthat az, akinek erre pénze és ideje van. Azt sugallja magáról, hogy ez az a politikai-társadalmi berendezkedés, ez az az életmód, mely felé az ember mindig is törekedett, s habár nem tökéletes, nincs nála jobb alternatíva. Önelégült, narcisztikus civilizáció a jelenkori, mely a benne élő embereket is narcisztikussá, önelégülten fogyasztókká neveli észrevétlen: „fentről ez micsoda virág? (...) öntudattal evő, ivó, viruló virág”. Azáltal, hogy Nagy László felerősíti magában a mitikus racionalitást, lehetőséget teremt arra, hogy a globalizációs civilizációs szervező hatalommal szemben egy védhető és jelentős archimedesi pontot építsen ki. E pont a képletes magaslatti, „sziklai” helyzettel azonosítódik nem csak a most vizsgálandó versben. Mitikus és racionális-etikai nézőpontból szemlélve a jelenkori, globalizált ember és életmódja egyaránt *idegen*: „Lemerülve édenébe nem tekint föl az idegen” – üti fel mondandóját a kéretlenül szóló – „pedig a sziklai szempár belereped, úgy figyeli.” E két sorban szinte minden benne van, ami lényeges. Benne van a már említett hamis-édeni állapot, benne van az is, hogy ez az állapot épp azáltal jön létre és tartja fenn magát, hogy nem tekint fel, azaz nem tudatosítja magában

az archaikus-mitikus, racionális-etikai nézőpontok igazát. Tudatából kizárja a szentséget, s ezáltal minden tiszta forrást eltöm. Ettől kezdve a természet néma, a lélek néma, az archaikus-vallásos kultúra néma, Isten és a mindenség néma. Egyedül a globalizációt fenntartó (megfoghatatlan) hatalomgyakorlók fogyasztásra, önkényeztetésre biztató, narcisztikus sugallata marad, s – valljuk be – nehéz nem elcsábulni. Benne van az is, hogy ez elmerülést jelent. Az elmerülés metaforája több jelentésre is nyitott: jelenti a globalizált ember jelenbe merültségét, és jelenti azt, hogy az archaikus-mitikus etikai-racionalitást kizáró ember elmerül saját vágy- és ösztönvilágának tengerében. Ekként az elmerülő ember valójában visszamerülő, aki tagadja az emberi történet nagy erőfeszítését, a természetből való heroikus kiemelkedést. Itt csak arra van terem, hogy jelezsek egy ezzel kapcsolatos paradoxont: az ember kultúrát teremtve emelkedik emberré, de az egyre kifinomultabbá, egyre gépszerűbbé épülő kulturális hálózatot mégis arra használja, hogy érzelmvilágával visszatérjen egy természeti-gyermeki állapotba. Azt viszont alig veszi tudomásul, hogy az általa remélt ösztön- és vágyállapot egy lényeges ponton különbözik az eredetitől: látszatra mentes az evolúciós nyomástól, látszatra mentes a létért való küzdelem természeti szigorától. Szüntelen özőnlő reklámok hirdetik ezt a látszat-édent a magánszférában, a valóságos tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a létért való ádáz küzdelem csupán áttevődött a cégek és cégbirodalmak területére, de nem szűnt – és nem is szüntethető – meg.

Az első két sor a Nagy László-i művészszerp lényegét a „sziklai szempár” képében festi fel. A globalizált-esztétikai embervilágot archaikus-racionálisan szemlélő ember azzal igyekszik magára vonni a fogyasztóvá szelídítettek-ido-mítottak figyelmét, hogy majd megszakad, úgy figyeli őket. Álljunk meg egy pillanatra! Vajon racionális elvárás az, hogy a pusztá figyelés magára vonja a megfigyelt érdeklődését? Költői kérdés – nyilván nem. Van értelme akkor ennek a szerepnek, ha csak feszült figyelem, és semmi több? Nyilván nincs. Ettől a felismeréstől – mely, mint majd látni fogjuk, nem idegen a sziklai embertől – a szituáció tragikomikus színezetet kap.

Még mielőtt erre a tragikomikusként is megélt emberi léthelyzetre reflektálnánk, nézzük meg, milyennek látja a sziklai szempár a globalizált, pusztán esztétikai embert! Kezdjük azzal, hogy elmondjuk, mit lát! Lát egy baráti társaságot, mely úgy döntött, autóba vágja magát, és egy délutánt az erdőben tölt. Látja vasszekereiket („sorozatos méltóságok”), látja, ahogy megterítenek maguknak a réten, ahogy önfeledten vizelnek a patakba, látja, hogy nincs érzékük a természeti környezet sajátos szépségére, nem ennek élvezete céljából rándultak ki otthonukból: „mindez hasztalan szép, nem elég a körmük alá se”. Ha korábban csak annyit mondtunk általánosan az esztétikai-érzékelő vonásról, hogy apró-cseprő dolgok érzékeléséből indul ki, most tegyük hozzá, épp abban áll e vonás pozitív jelentősége, hogy a globalizált civilizációt jellemző tárgyak, élethelyzetek, érzések a művészet szövetébe szövődhetnek. Ismerős, túlzottan is ismerős a versszituáció: az óriásgépként működő civilizáció fogaskerekei az emberek, de az emberek nem gépek, lényük természeti része visszavágyik a természetbe. A jelenkori globalizált civilizáció kétféleképpen értelmezi a természetet: elsődlegesen nyersanyagként, mely arra szolgál, hogy gépezetének működését fenntartsa, a kényelmet pedig növelje; másodlagosan lélekregenerálóként, hisz az ember-fogaskereknek szükségük van arra, hogy felfrissítsék

a napi rutinban elhasználódó idegrendszerük, hogy aztán a civilizációs mókuserékbe újult erővel térhessenek vissza. E kétféle értelmezésből előálló etikai probléma – miszerint nem etikus pusztá eszközként kezelni valakit, s ráadásul (cinikusan) jótékony hatását még el is fogadni azon célból, hogy ez az őt kihasználó állapot fenntartható legyen hosszabb távon – nem témája a vizsgált versnek. Témája viszont az a rejtőzködő mélyben dúló lét-dráma, melyet e társaság tagjai nem érzékelnek, és nem is érzékelhetnek mindaddig, amíg a globalizált civilizáció fogaskerekei és semmi egyebek, amíg szemüket nem emelik egy tágasabb körig. A tágasabb kör ott kezdődne rajzolódni, ha észrevennék, hogy a globalizáció sugallta természetkép egy sajátos hatalmi forma érdekei felől alakított ki, és nem a természet érdekei felől. E természetkép szerint nincs abban semmi különös, ha egy autó rágördül a rétre „szöcskefiak táborait fröcsögtetve széjjel”, az is magánügy, hogy kinek s kinek mi okoz élvezetet: a civilizációból hozott enni- s innivaló vagy a kikerics látványa. Egy átgondoltabb, a másik álláspontjába belehelyezkedni tudó racionális-etikai szemlélet azonban észreveszi, hogy a globalizált ember viselkedése idegen a természetben. Ráadásul ez az idegenség a maga nemtörődömségével kárt is okoz, s ha az adott vershelyzetben ez jelentéktelen is, egy egész civilizációt jellemző beállítódásként felismerve már korántsem az.

Az első – esztétikai-érzékelő – szinten látó költő észleli a globalizált társaságot, a rétre gördülő autót, a pikniket, a szétrebbenő szöcskéket, az evés-ivást stb. A második – értelmező-etikai – szinten látó belehelyezkedik a természet nézőpontjába, látja, hogy e társaság idegen és agresszív. Azt is „látja-hallja”, hogy a természet ellenállna, ha tudna. „Mit tehet a rét? Csak felnyög. Harmatot, ha nem idomít, nem harap át karosszériát.” A természet szenved, de tehetetlen. Szembeszállna, ha képes lenne úgy működni, mint az ember, ha képes volna megszervezni önmagát, és harci csapatokba rendezni a harmatot... Erről a drámáról, erről az elfojtott harcról, mely civilizáció és természet között dúl, a globalizált ember nem akar tudni. Fontos különbség: nem *nem tud*, hanem *nem akar tudni* róla. Amiképpen nem válik csak esztétikai-érzékelő költővé Nagy László, amikor e divat első hullámai érzékenységét megérintik, azonképpen nem válik dogmatikus antiglobalistává sem. Pontosan látja, hogy a globalizáció hatalmi stratégiája jelentősen eltér a diktatúráétól: nem irtja ki ellenzékét, csak finoman megbélyegzi, lekicsinyli, hatástalanítja, látszólagosságokkal kenyereti (hülyíti). Az első szinten jelentkező esztétikai-érzékelő látás megőrzése óv meg a dogmatizmustól – erről a szintről látható, hogy a globalizált civilizáció egyes körei védik a természetet: „Tilalom halra, tilalom vadra, tilalomkapu áll, de ott is, akár a ragály besuhan a fekete szél.” Persze, nyilván azzal a szándékkal védik a természetet, hogy a regenerálódás lehetőségének rezervátumai ne tűnjenek el teljesen, meg talán a hatalomgyakorlók lelkiismeretét is nyugtatja e pótcselekvés. Mindazáltal a vers tanúsága szerint e védekezés hatástalan a rejtélyes „fekete szél”-lel szemben. Mi lehet e fekete szél? A versből kiolvashatatlan. Az eddigiek alapján az az értelmezés adódik, hogy a fekete szél a globalizáció lényegi és elsődleges viszonya a természethez, melyet fekete füstöt eregető gyárai tevékenysége révén hirdet: a természet az emberi kényelem növeléséhez és a civilizációs óriásgépezet fenntartásához nélkülözhetetlen nyersanyagok gátlástalan kiaknázásának kimeríthetetlen forrása. Innen érthető, miért nem társul a természet védelmére hozott tilalmak mellé kellő erély.

Természet és globalizált civilizáció ez utóbbi által alig tudatosított, rejtőzködő drámáját látja a „sziklai ember”, miközben a bízvást vidám és idejét felszabadultan mulató társaságot figyeli – igen feszülten. Nagy László kései korszakában már nem azonosul maradéktalanul ezzel a profetikus-forradalmi álláshellyel. Már nem itt áll, képzeletében feljebb szállt. Értelmezésem szerint elérte, vagy inkább tudatosította magában az archaikus-mitikus látószöveget. Felteszi a kérdést: „Megindul-e dörögve a sziklai ember?” A próféta dörgő szavakkal, a forradalmár dörgő fegyverekkel rohanna e társaság ellen az adott szituációban. De ilyesmi nem történik sem a vers valóságában, sem a világ valóságában. Sem a versbéli „sziklai ember”, sem Nagy László nem vállalja-választja e szerepet – a globalizált civilizáció „hervadása bízva az időre”. A versből ennél több nem derül ki, ha a tehetetlenség okát firtatjuk. Vajon azért nem tesz semmit a „sziklai ember”, mert nem mer, vagy azért, mert értelmetlennek tartja, hogy az adott esetben indulatára hallgasson? Mielőtt mégis válaszolnánk valamit e kérdésre, tudatosítsuk, hogy a profetikus-forradalmi („arkangyali” – édenből kiűző) indulat iszonyatosan feszíti a vershőst és Nagy Lászlót egyaránt. S hogy mi a következménye e tehetetlenségnek, az is nyilvánvaló: szégyen („Csak ábránddal nőszül, szégyenpír a sziklát kiüti.”) és nyálcsorgás („szakállasítja baromi nyál”). Cselekvés helyett csak ábrándozás a tettről, avagy a globalizált embertől megtisztított világról, s e tehetetlenség szégyene már oly hatalmas, hogy túlárad az emberen. A nyál is a frusztráltság lelkiállapota felől válik értelmessé, hisz akkor csorog, ha a vágyat a látott tárgy már felpiszkálta, de az evés mégis akadályozott, hasonlóképpen a vershelyzetben: a „sziklai ember” profetikus-forradalmi dörögő-kiűző vágyát az adott látvány már felingerelte, valamiféle kimondhatatlan-rejtélyes hatalom mégsem engedi kielégülni. Valami, ami azt súgja: ez már nem a te hatásköröd, hervadását bízd az időre.

A sziklai ember szerepköre ebben a végletekig feszített léthelyzetben szakralizálódik: „Arcéle, frontális válla vakítóan elképzelve”. Ez a vakító fény – értelmezésem szerint – az a közismert és mégis ismeretlen nagyhatalom, aki ily módon szokott megjelenni az emberlét határhelyzeteiben, és akit éppen a végletes indulat, de mégsem cselekvés iszonyatos bár egyben röhejes, lelket próbáló drámája idézett a „sziklai ember” mögé.

Számomra két megfontolás miatt figyelemre méltó a Nagy László-i látószerep: egyrészt azért, mert az általa újraélesztett szentség nem nélkülözi az önreflexiót, sőt az öniróniát sem, azaz nem felejtí a makacs tény, ember ő, esendő, sőt nevetséges, hisz abszurd, amit akar – de mégsem mond le a látóságról, nem teheti, hisz adatott. Másrészt azért is szimpatikus, mert – Jánosi Zoltán meggyőző érvei szerint, melyeket a *Csodafiu-szarvas* című korai verset értelmezve fejt ki – éppen azáltal újszerű a szentségélmény, amit közvetít, hogy magába szívta a ma ismert emberi kultúrtörténet egészét: a gyűjtőgő-vadászó életmód, a mezőgazdaságra alapozott életmód és a városi-világpolgári életmód vallásosságát. E kultúrateremtő kiindulópont, mely a túlglobalizált-túlliberalizált jelen számára csak belső meghasonlás árán tárható fel, véleményem szerint sokkal több figyelmet, elmélyülést, értelmezési kísérletet érdemel, mint amennyire manapság érdemesítik, hisz nemcsak a szűk szakma profitálhatna belőle.

Kelemen Lajos

A szürrealista Nagy Lászlóról

Az irodalmi szürrealizmus nálunk talán őbenne ért a legmesszebbre. Noha az, amit az avantgárd ősatyák szürrealizmusnak mondtak, csak részben modulálja Nagy László költészetét. Breton, a korai Éluard, Desnos, Queneau, egyáltalán a hosszabb-rövidebb időre íróautomatává avanszált szerzők versfelfogása és Nagy László szemlélete eléggé átellenes látásmód; aminthogy egyéniségük és a kiforrásukhoz keretül szolgáló két válságos éra, a szürrealizmust szülő nyugati századelő és a magyar huszadik század negyvenes-ötvenes évei is meglehetősen elütnek egymástól. Elképzeltető-e, hogy a fiatal Bretonhoz hasonlóan, a pálya elejét futó Nagy László azon sóhajtozik, mikor lesznek végre alvó logikusok, filozófusok?

A francia, mint mondja, az alvóknak kívánná kiszolgáltatni magát, Nagy László viszont lángért fordul Istenhez, hogy „ne kelljen korán az ágyra” hevernie. Szüksége is van a világosságra; ez az igény mindenekelőtt az igazság felé szimatot kapó ifjúé, akit a fénytelen (a külső-belső égtájjelzőket illetően egyaránt megvilágítatlan) való akadályoz. Meglehet, épp ebből indul ki szürrealizmusa: ahogy, ráérezve lelke színbőségére, leszakasztja magáról a sápadt hétköznapokat; ahogy verseiben mindinkább egymásba illeszkedik valóság és valóságfelettség; ahogy korának abszurdításaira eszmélve és saját korábbi szavaival is dacolva megszövegezi költői önfelszabadítását. Hogy aztán e dac párját ritkító kifejezőerőhöz jusson a *Himnusz minden időben* című kötetben. (Készül-e Hunniában hasonló kötet manapság; olyan fajsúlyú művek együttesével, mint *A város címere*, *Ki viszi át a Szerelmet*, *Vérugató tündér*, *Tűz*, *Búcsúzik a lovacska*, *Menyegző*, *A Zöld Angyal*, *Csontváry*, *József Attila!*, *A forró szél imádata?* S íme, az örök szépség garmadájából nem hiányzik a tartás sem. El ne felejtjük, ezek az 1960-as évek Kelet-Közép-Európában. „vacog a jövőendő, járhat sz bárhol, / pofára-hullt múzsák napos háta / beborult, nap helyett bárd világol!”)

Nagy László túlmegy azon az ösztönös művészi cselekvésen, amely nélkülözi az alkotás erkölcsi szempontjait. Másrészről viszont hatalmas képzelet dolgozik verseiben, kezdeti realista illúzióit levetve, majd e hatalmas (s mind tudatosabban munkára fogott) képzelet tartja fenn verseinek többértelműségét. Konstruktív fantázia, jegyesség a szavak adta csodákkal: nem fából vaskarika? Nagy Lászlónál egy különös, sokágú képződményről van szó, amely ugyanúgy kötődik például a népköltészet, a népdal ízeihez és meghökkentő képzettársításaihoz (ki ne hallotta volna már a *bánatkövel* kirakott bánatutcáról szóló dalt?), mint ahogy a szürrealista előidőket idéző Vörösmarty-féle víziós látás sem idegen tőle. S kész befogadni egészen távoli hatásokat is. (A barokkból jött kalligramokat kultiváló Apollinaire-től és Lorcától Dylan Thomasig.)

Szemben állna mindez avval a vértestvéri ragaszkodással, amely Nagy Lászlót a földhöz, a tájhozához, egyáltalán: a körötte zajló valósághoz köti? Szemben állna azzal, amit Ady magyarságrajongásából, jellegzetes magyar szimbo-

lizmusából magába szívott? Szemben állna a József Attila-iskolában tanultak gyémántkemény logikájával?

Néhányan szeretik őt a népi szürrealizmus kissé szeszélyes kategóriája alá szorítani. Ez a minálunk kétesse lett (vagy jobban mondva kétesse tett) fogalom az irodalomban egy sajtósági lírairányt cégjegyez. Azok a népi gyökerű, plebejus szemléletű poéták e fogalom perszonifikációi, akik a népköltészet formái, tartalmi megoldásait szürrealista elemekkel bokrosítják. Az irányzattal feleselők viszont úgy vélik, a törekvés modernsége réges-rég belefulladt a politikába. Hogy a népi szürrealizmus valójában mit takar, arra bizonyos Kormos István mutat rá a legtalálóbban. Egy alkalommal, meséli Kormos, ő és nagyanyja együtt üldögéltek a kályha mellett; a nagymama, aki közben egészen elrévedt a messzeségbe, történetesen egy sámlin kuporgott. Kormos, hogy megtörje kettejük egyre kínosabb csöndjét, megkérdezte: min gondolkodik úgy, mama? S a válasz: min gondolkodom, fiam? Hát sámlin. Csakugyan: akinek gondolkodás közben sámlin a helye – az más szóval: sámlin gondolkodik. No, ez a népi szürrealizmus, és ezt nem is kell magyarázni. Ámbár a népi észjárás egyszerre asszociatív és szimplifikáló jellegét s földies bölcsességét pontosan annyira megokolt vagy oktanlan összefűzni a napnyugati lázongóktól való szürrealizmussal, mint ha a konstruktivizmusból népi konstruktivizmust, a dadaizmusból népi dadaizmust csinálnánk. (De különben miért is ne! Miért ne lehetne az „Antanténusz, szórakaténusz, / szóraka-tiki-taka-alabala-bambuszka” a népi dadaizmus terméke?)

Akárhogy is, Nagy László kifogástalan művek sorával bizonyítja, hogy más dolog a fogalmak (példának okáért a népi szürrealizmus) anatómiája, más dolog politikai gyanúval nézni egy művészi irányt, s rajtakapni valóságos bűnein a politikát, és megint más dolog az igazi költői klasszis. Az érett alkotó mindenestre messze kanyarodik egyes korai elkötelezettségeitől, lírája új szimpátiákat fogad magába. Az a misztikus szóhit, amely művei javát oly hatalmasan kifizítve tartja, valami sajátos módon épp a groteszk révén, a nyugat-európai versirányok szelében frissül föl. Az érzésekkel teli *Műtét anyánk szemén* gyönyörű záró képe, e minta-szürrealizmus („Menekvés? Diadal? Már édesmindegy. / Szemednek íriszében sík arany / székecskén üldögélek. Nincs szavam.”) csupa gyöngédség, csupa megfékezett erő. Ehhez képest micsoda ironikus stíl az *Arany úr, az őszikék meg én*; és nem akármilyen fonák lecke: „E violamagban kerengő / jégvirágos üveghintóban, te bús Arany úr, / a szememre csúszott fekete kalap alatt / hahotázik a hús és vigyorog a csont.” Ami azt illeti, e hahota és vigyor itt furcsa kedély! Furcsa és talányos. De hiszen a mi belső és külső életünk, szívünk és életrajzunk egyaránt csupa-csupa megfejtendő titok. Olykor a remény a legnehezebb az élet arcába mondani.

Lám, a *didergő ezüsthú* például már nem is énekl, mint inkább föltárja az idillt: „megrettent a virág, de továbbra is mézel, / nincs mód e zöld üzemekben kitűzni a gyászlobogót.” Marad tehát, hogy maradjunk hűek a működéshez. Mint Nagy László, az időtálló vívmányaihoz váltig ragaszkodó költő, aki saját korát mélyen átélve, alighanem azért tart ki végig a szürrealizmus mellett, mert nemcsak hű: pontos is akar lenni.

Kabdebó Lóránt

Páskándi Géza *Erdélyi triptichonja*

Van Páskándi életművében egy drámai trilógia, amelyben a saját korokban életveszélyesen mellőzött – ma úgy mondanánk – értelmiségiekről gondolkozik el, három tizenhatodik századi erdélyi püspökről-tudósról-politikusról: Dávid Ferencről, Péchi Simonról, Apáczai Csere Jánosról. De valahogy kiválasztott hősei *koruk*béli boldogtalanulása mellé akárha a szerző *mikorunk*beli be-, illetőleg be nem fogadását is hozzágondolhatom.

Legkiemelkedőbb drámáját, a *Vendégséget* még csak-csak ismerik valamennyire tájainkon. De inkább csak az él az emlékezetben, amikor a pesti bemutató idején kezdtek méltányolni értéke szerint. De arra ki figyelt már fel, hogy szerzője körülötte felépített egy triptichont, egy hármass drámai kompozíciót, amely szintén – másképpen is, meg ugyanazért is – része lehet a magyar drámaidő történetének. Önértékében is, de mai adaptálhatósága okán úgyszintén. Amikor erről kezdek beszélni még Páskándival közös barátainknak is, nagy bambán néznek: mi is az az *Erdélyi triptichon*. Ahogy fiam mondaná: kinéznék a fejükből, és csodálkoznak. (A tisztesség okáért bevallom, magam sem voltam jobb náluk, mindmostanáig. Ezért köszönöm meg Szondi György barátomnak, hogy az évfordulós számvetésre szerkesztőként felhívta figyelmemet.)

Persze félek, úgy járok mostani értékelésemmel is, mint a rendszerváltás idején, amikor, úgy látszik, nem bizonyultam jó jövődómondónak. Azt hittem ugyanis, hogy az új parlament felállításának pillanatában – a parlamentáris demokrácia torzulásainak sokféle hasonlósága okán – a legkeresettebb könyvek Mikszáthnak a Tisztelt Háziúri készült karcolatai, no meg az *Új Zrínyiász* és a *Két választás Magyarországon* című művei lesznek. Majd egy kicsi várakozás után – a politika és a korrupció összefonódása láttán – még megemlítettem Móricz *Rokonok* című regényét. Sajnos mind ez ideig legfeljebb kötelező olvasmányok maradtak. Lehet, hogy ez veszi el az olvasók kedvét?

Majd az oly sokszor vitatott ügynök-ügyek fel-felújulása idején folytattam a sort: megemlegettem Páskándi Géza *Vendégség* című drámáját. Hozzáteve: az előbb említettek már a nemzeti klasszikusok közé tartoznak, Páskándi színpadképes darabja pedig az oly kevés igazán nagy nemzeti drámánk egyike lehet – nemcsak virtuális kanonizációs fokon, de tematikai adaptálhatósága okán is a nemzet tudatában. Ha csak ezt, csak ennyit írt volna, akkor is maradandó nagysága lenne a szerző a magyar irodalomnak. Mondtam ezt első olvasása után, majd elismételtem a később érkezett Kossuth-díja alkalmából, és fenntartom most is, harmincnégy évvel később akkori véleményemet. A dráma mai újraolvasása után még inkább. Amikor még barátaink sem ígérnek, hogy időt

---

Hetvenöt éves lenne Páskándi Géza

szakítanak a teljes trilógia elolvasására. Szerkesztőm is azzal replikázott: nincs rá időm, de bizonyítsd be. Hát akkor hozzákezek.

Életkorom jogán személyes emlékemmel kezdem. A drámával és szerzőjével való kapcsolatomat hadd idézzem fel az 1984. szeptember 20-án, a Páskándi lakásán készített egész napos interjúm egyik részletével. Mert ebben a beszélgetésben Páskándi éppen a személyes alapozottságból emeli ki művét, és különbözteti meg az akkoriban igen gyakori, hasonló tematikájú „nemzetmentő”, metaforikus írásoktól. Igyekeztünk körüljárni a mű egyediségét, egyetemes érvényű drámai modell-értékét.

***

Páskándi Géza: 1957. március 19-én tartóztattak le, egy kis cukrászdából hívtak ki, amelyik Kolozsváron az Állami Irodalmi Könyvkiadó „tövében” volt. Állítólag ekkor és erről az „eseményről” nevezték el barátaim Botrányosnak. A név – „elitebb” körökben – azóta is megmaradt. A letartóztatási hullám, amibe beleestem, az '56-os eseményeknek afféle „mellékhatása” volt. Az egyetemen akkor alakultak meg a diákszövetség szervezetei. A programokba olyan pontokat is belevettek (én magam is javasoltam néhányat írásban, mert a megalakuló gyűlésen személyesen nem tudtam ott lenni, már nem emlékszem, miért), amelyek aztán egy-két versemmel számomra az ominózus hat esztendő hozták. A tárgyalás májusban volt, az ítélethirdetés június elején.

Kabdebó Lóránt: Amikor 1969-ben megismerkedtünk, délutánra az egyetemi étterem kerthelyiségébe beszélünk meg többekkel találkozózt. Közben én átautóztam apám diákéveinek városába, Szamosújvárra. Visszatérve te kérdezted: „Láttad-e a börtönt?” Hogyne láttam volna, sőt Rózsa Sándor sírját is. Hiszen a szájhagyomány szerint dédnagyapám, az akkori városi főorvos vágta le halála után a nagy betyár fejét, úgy küldték el Bécsbe, a császárhoz, bár szerintem inkább valami bűnügyi múzeumba – dicsekedtem. „Mert én is ott raboskodtam évekig” – válaszoltad. Én akkor hallottam erről először. Tulajdonképpen ma is csak a tényt ismerem. Szamosújváron mennyi ideig voltál?

P. G.: Körülbelül a fele időt, tehát három évet. Szamosújvárra maga a börtönigazgató vitt másodmagammal. Bár túlerőben voltak a dzsipben, ráadásul a két rab keze erős bilincsből, mégis nagyon vigyázott ránk. A sors iróniája az volt, hogy amikor én a rendőrségen (milícián) kivettem azt a bizonyos „hontalan útlevelet”, amivel 1974-ben kijöttem, akkor ő is ott állt a sorban, ő meg Izraelbe indult. Később hallottam, végül is nem ott kötött ki, „nyugalmasabb tájakat” keresett magának. De az is lehet, a Szentföldön nem fogadták be.

K. L.: A Vendégség című drámád sokban emlékeztet börtönhelyzetre. Emlekeid is belejátszottak létrejöttébe?

P. G.: Magányosan csak vizsgálati fogságban voltam. De aztán mindig bettek hozzám valakit. Bár először voltam börtönben, annyi eszem (olvasmányom?) már akadt, hogy óvakodjak azoktól, akik túl barátságosan érdeklődnek hogylétem felől meg arról, hogy miért hoztak ide. Persze hogy hatottak rám ezek az emlékek is. Csakhogy én a drámáimban – ha szabad ilyen nagy szavakat használnom, és ilyen „divatos” kifejezéseket – létezési modelleket keresek. Illetve a történelmi szituációk modellszerű ismétlődéseit. Modell csak az lehet, ami legalább egyszer-kétszer már megtörtént, és nagy a valószínűsége, hogy

még megtörténhet. Az pedig, ami a *Vendégségben* van, igazán modell lehet, ugyanis az ember eltartja saját besúgóját. Ő pénzeli tulajdonképpen, közvetett módon, ő tartja azt az apparátust, saját verejtékével, amely végül is politikai fogolyként börtönbe veti. Logikus! Konkrét fizikai együttlétről is szó van tehát. Többen mondták, ettől jó a darab, hogy nem filozófiai tézis, és hogy mindenféle szikár modellesítést eltüntettem. Bár én attól sem félnék, ha éppen úgy adódik, hogy frappáns és éles legyen a tézisszerű megfogalmazás, és műfajként – volt rá példa – odaírjam: „tézisdráma”. Hiszen az ember annyi műfajt használ, amennyire szüksége és kedve, ideje és élménye van. S amennyit tőle az adott emberi korszak, akár némán is, követel.

De visszatérve: tehát nem Szamosújváron töltöttem le mind a hat évet. A másik felét a Duna-deltában. Közben ugyanis jött egy országos rendelkezés, hogy dolgozhatunk. Vonaton, majd egy nagy uszályhajóval vittek. Úgy éreztük magunkat, mint Noé bárkájában az állatsereglet. Annál is inkább, mert itt valóban mindenféle és fajta madár volt. Régi manista politikusoktól vasgárdista költőig, miniszteriális katonáig... Református, katolikus, görög katolikus és Mózes-hitű papok, románok, magyarok, szászok, szerbek, zsidók, amit akarsz. Kizárólag politikai foglyok.

K. L.: És mit dolgoztatok?

P. G.: Zord telek és borzasztó nyári hőség. Barakktábor. És pára a láp miatt, szúnyog, tücsök és bogár. Töltéseket csináltunk az ár ellen, nádat vágunk, kukoricát kapáltunk, cukorrépat szedtünk, rizst ültettünk térdig vízben. Persze télen voltak szünnapjaink, akkor olvashattunk is, persze „megrostált” irodalmat. Aztán új szelek kezdtek fújni, országos amnesztiával szabadultunk. Mások ezzel jobban jártak, nekem mindössze egy hónap „előnyt” jelentett. 1963 márciusa helyett februárban szabadultam.

K. L.: És ekkor hova kerültél?

P. G.: Mivel állandó bejelentőm azelőtt Bukarestben volt, oda kellett visszatérnem. Egy pincében lévő könyvraktárban dolgoztam, előbb mint könyvszállító rakodómunkás, utóbb már tisztviselőként. Gheorghiu Dej halála előtt már álneven fordíthattam, majd 1965-ben visszakaptam a közlési jogot. 1967-ben rehabilitált a bíróság, mivel kijövelelem óta „értékes irodalmi tevékenységet folytattam”.

K. L.: Milyen neveken fordítottál?

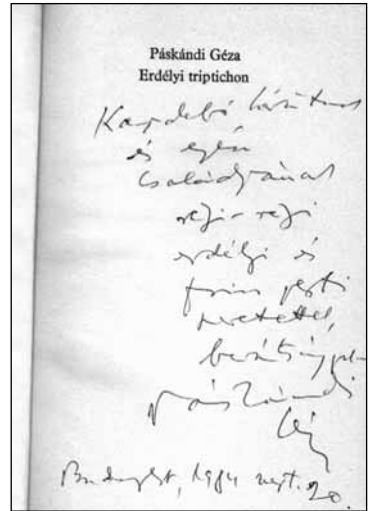
P. G.: Az egyik Óvári Géza volt. Egy szatmári község neve ez, az Ó betű pedig anyám, Oláh Erzsébet nevére utalt. A másik álnevem Bélteki Géza volt, mint tudjuk, szintén szatmári vonatkozású. Ezt talán egyszer használtam, de Óvári Géza néven elég sokáig fordítottam. Amikor már saját nevemen közölhettem, „szabadúszó” lettem, majd hosszas betegségem után betegnyugdíjas. Ekkor már végleg Kolozsvárott telepedtem meg. 1971-ben a *Kriterion* felvett főlektorának, ekkortól már sorozatszerkesztőként is a nagy öregek meg a legfiatalabbak könyveit szerkesztettem.

*K. L.: 1970-ben pedig megjelent a Vendégség. Én ekkor rövid ideig az Eötvös Kollégiumban laktam, és fiatal, tehetséges (azóta neves) kritikusokból, írókból verbuválódomott úgynevezett kritikaírási szeminárium körülöttem. Zirkuli Péter akkor adta kezembe a *Korunkban megjelent drámát és a körülötte zajló viták folyóirat-beszámolóját. Ővele írtam a Napjainkba kritikát, a szövegéből általam kiemelt címmel: Európai szintű dráma. Akkor sokan még**

megkérdőjelezték ezt. Mára, azt hiszem, minket igazolt az idő. De valahogy ehhez a drámához is kapcsolódik sokunk tudatában újabb sorsfordulatod. 1971-ben a Pesti Színház nagy sikerrel bemutatta, majd 1974-ben te magad is áttelepültél Budapestre. Akkor ez még szokatlan volt.

P. G.: Akkor ez még esemény volt, itt is, ott is. Barátaim elmesélték, hogy megkérdezték Illyéstől, helyes-e, ha én átjövök. Mire ő, nyilván tudta, mi történt velem, azt mondta: „Miért ne? Hát például Tamási meg Áprily nem átjöttek?” Ez a nagyon szükséges analógia valóságos mentőöv volt számomra. Ezért is áldom emlékét! Tulajdonképpen nem azt mondom, hogy nekem hamarabb nem fordult meg a fejemben az áttelepülés, de mindaddig, amíg újabb – nyíltabb vagy burkoltabb politikai természetű – sajtóbeli támadásoknak nem lettem kitéve, nem „léptem”. Már a *Vendégség* körül is sok vita volt, majd *A rejték hely* című darabomat támadták élesen, aztán a *Tűfoka* című verseskötetemet. Két másik színművet (*A bosszúálló kapus*, *Tornyot választok*) levették a műsorról, holott „bennük” még sok-sok előadás volt. Ekkoriban mondtam egyik barátomnak – éppen a napokban emlékeztetett rá –, hogy engem a jövőben főbe lőni lehet, de még egyszer bezárni nem. Hogy is tűrhettem volna szó nélkül e támadásokat? Akkor pedig – akár engedik, akár nem – „zrínyisen” kirohanok, pengeváltás követ pengeváltást. És kész az új baj.

Íme a beszélgetés dátuma, benne nevemnek erdélyies változatával. Nagyanyám még ekként címezte fiának küldött leveleit. A dátum egyben a dráma köré épített „triptichon” megjelenésének idejét is jelzi.

***

Mondom, mára kiemelkedik a hasonló tematikájú művek közül. Ha a dráma keletkezésének pillanatában inkább csak a rabság modelljét mutatta fel, ahol a szabadság lehetősége csupán annyi, hogy szabadon választhatom ki a besúgómat – az időben azóta csakugyan nőtt átfogó erejében ez a mű. Ma már nemcsak arról beszél, hogyan élte meg az ember a huszadik század rabságait, hanem egy konkrét történetet megépítve az írástudók árulásának éppen az általános érvényű *drámai* modelljét teremtette meg. Azt a modellt, amelyre ma már a történészek hívják fel a figyelmünket. Az értelmiség árulásának mikéntjére kérdeznak, és ennek hatását dokumentálják. Hogyan lehet az, hogy különböző elvont célok által szentesítetten az értelmiség java (nemcsak nálunk, de a „szabad világban”!) önként és boldogan fedezte az embertelenséget, vált világirodalmi nagyságaival (sőt éppen általuk) Moszkva ügynökévé. Picasso, Eluard, Aragon és főként Sartre felelőssége felmérhetetlen ebből a szempontból. Amit egy balkáni ország börtönéből figyelve egy kisebbségbe kényszerült nemzetiség kiszolgáltatott írója akkor megírt egy kiemelkedő értékű, egyedülálló drámában, azt ma egy amerikai tudós harsogja a világ értelmiségének

fülébe. Socino és Dávid Ferenc vitája tulajdonképpen ma nyeri el aktualitását, amikor dokumentáltan feltárul a Sartre és környezete contra Raymond Aron és Camus vitája. Az árulás lélektana. (Olvasd: Tony Judt *A francia értelmiség 1944–1956* című, a XX. Század Intézet által 2008-ban megjelentetett, a magyar kiadás számára átdolgozott könyvét, és mellette Ferenczi László szerintem az eredeti könyvnél is gondolatgazdagabb utószavát!)

Európai szintű dráma, emeltem ki szerkesztőként a kritikus megállapítását, vállalva az évenkénti hivatalos értékelés rosszsallását is. Ma már világos: *európai szinten* zajlott az árulás, amire Páskándi Géza ráérezett. És nemcsak ráérezett, hanem íróként esztétikailag is érvényes alkotásban tudomásunkra is hozta. Még akkor, ott, Erdélyben, Ceaușescu érájában! A titokban szenvedtetett kimondta a szabadságban bűnözők vétkét.

Valahogy úgy, ahogy Jánosy István költő barátom itthon 1956 után álmaiban átélte a forradalom utáni leszámolás titkolt kínzásait. Tudom, a költők-írók mint a természet legérzékenyebb lényei a földrengéseket, a történelmi katasztrófákat csodálatos módon tudják előre megérezni. Páskándi Géza is ezek közül a Cassandrák közül való.

A *Vendégség* a huszadik századi (nem! nemcsak – a mindenkori) értelmiség alapdrámája. Az árulás mechanizmusának megelevenítője. De nemcsak a különböző szintű, minőségű emberek (férfiak, nők) más-másképpen motiválódó felelősségét mutatja fel, mint egy mérgező virágcsokrot. Bemutatja az áldozat méltóságát is. A végső elkeseredésben megszülető játékosságot is. Mint tették az akkori legjobb Erdélyben élő íróársai, Lászlóffy Aladár vagy Panek Zoltán is. Megadja az elárultnak azt a fensőbbbségi érzést, amivel belecsalja bűne mélységeibe az árulót. Mintha előre fel is oldozná a fájdalmasan játékos Arany János-i szövegvariánsával: „No hát, no!... én uram isten! Csak rajta! Hadd lám: mire megyünk *ketten!*” Szinte ő kéri megbízatása teljesítésére. Biztatja. Nógatja, segíti. De amikor az a végén visszakérdez: fordított esetben te is ezt tetted volna, értem? Akkor röviden és tömören kimondja: nem. Mert kell erkölcsi erőnek lenni, amelyik megmarad a szabadság szelleme mellett elkötelezetten. Megváltoztathatatlanul. Amikor a világ a feje tetején áll, akkor kell, aki tudja, hogy az árulás csak játék lehet, elenyészik majd az időben. De ellenállni az árulás csábításának – ez adja az ember méltóságát.

***

Kérdés: lehet-e ezt a csodát (mondjam ki: remekművet) tovább írni? Mert ezt tette Páskándi, az egyetlen drámát egy észak-balkáni dráma-trilógiába ágyazva.

Hiszem: a három dráma külön-külön is maradandó értékű (ha a követő kettő nem is olyan világirodalmi revelációjú, akkor is!). És egybeolvasva megint más-ként értékes. Vegyük előbb külön-külön az egyes újabb darabokat. A *Tornyot választok* című Apáczai-dráma közvetlen a *Vendégség* után újabb, egyedi darabként alakult (bárha az utólagos összeállításban ez kerül a történelmi narratíva végére). A cím a megfenyegetett tudós megszállottságára utal: ha fenyegeti a fejedelem, toronyból vetteti a Marosba, akkor ő maga választja meg a maga tornyát, szakralizálja feláldoztatását. Persze „ezúttal a nyakazás elmarad” – idézhetné

Páskándi – a többi Apáczai-drámákat írókkal ellentétben – Madáchot. Nem a tudós vettetik a mélybe, hanem vele együtt az egész túl nagyra vágyó kicsi ország. Az egyes elkerüli végzetét (ezt egy Határ Győző-hős éri meg, aki a *Heliánében* naponta előre nézegeti a téglát, amely majd egy napon agyonüti), a vész átlép rajta, mindenkire lesújt: ítélőkre, ítéltekre és mindennek szemtanúira egyként.

Ebben a darabban a számomra legfontosabb drámai mag, amelyet Páskándi saját bevallása szerint csak azért illesztett bele a drámába, hogy a történet mondassék általuk. Tehát kényszerűségből, mankóként szerepelteti a koldusokat. Ők az írói szándék szerint a narrátorok. Ekkoriban ez igen gyakori színpadi kellék volt. Csakhogy a darab során önálló életre kelnek, mitikus figurákká nőnek. Kinőnek az írói szándékból: főszereplővé válnak. Ők lesznek a Párkák. A sors szövői. Akik azért vehetik fel személytelenül a Sors szerepkörét, mert személy szerint elvesztették személyes sorsukat. Estragon és Vladimir kortársai, de mintha a Borisz Godunov bolondját is utánoznák féltékenységükkel és szokimondásukkal egyszerre. És előképei a mai globalizációs koldustársadalomnak. Megint legmaibban életre kelő figurákba ütközik a dráma olvasója (sajnos csak olvasót említhetek, mert színpadon nem látható mostanában ez a darab). Ma csak ki kell mennünk lakásunkból, és szembetalálkozunk velük. Pedig írójuk akkor, a szöveg megírása idején, a KMK, a közveszélyes munkakerülők, törvényen kívül helyezett korábban felbukkanásukat még nem is láthatta előre. Hátra látta: ott voltak mindig a történelem háttérében, és megérezte: ezek visszajönnek. Ma már erőszakosan körülvesznek minket megint. Honnan jönnek, mivel telnek napjaik? Mondanak groteszk történeteket, de ki lát beléjük? A sorstalanság megérezése remekel ebben a drámában.

Páskándi koldusai a múltban élnek, és a múltjukból, amikor még voltak valakik. A történetben már senkik. A veszteséget érzékelik, a kiesettséget a világból. Csonkok, bicebócák, akik a koldusfillérekért éppen lényegüket árulják. Nevetségességüket akarják napi aprópénzre váltani. Már nem várnak semmilyen Godot-ra. Legfeljebb valami potyadék reményében bohóckodnak. És lesznek Cassandrává. Saját létükből volt kiesésük mitikus előképévé válik a szereplők hasonló sorstalanná válásának. Hiszen a darab végére II. Rákóczi és Apáczai hozzájuk hasonlóan szintén kihullanak szerepeikből, sőt létezésükből. Őket csak a koldusok élik túl. Drámai kellékként. Sorolják az újabb kiesőket, a fenségeseket, a lángeszű szellemeket.

A triptichon kései, már nyugodtabb körülmények között készített közepe: a Péchi Simon-dráma. Eredeti címén: *A szekértől elfutott lovak*. A szétszóródás előtti állapot bemutatása. Ahogy a *Vendégség* főszereplői a besúgók, az Apáczai-dráma meghatározói a koldusok, itt a foglár uralja a drámát. Ő a mindenkori házmester. Aki a maga hatalom védte bensőségében páholyból nézi az eseményeket. A darabban szó szerint. Székét páholyá kényelmesíti. Socino és a koldusok szintézise. A menekült és a hadirokkantak után ő: az özvegy. Tehát ő is egy sérült, valamilyen volt egységből kihullott ember. Ez az özvegység kerestet vele egy másik szerepet. A lekötetlen vegyérték a foglárságot találhatja vele. Mert onnan kilátás nyílik az egész világra. Persze torz kilátás a felemás szerepben.

De mi történik a jelentővel, a házmesterrel, a foglárrel, ha özvegységében „kiegészülni” akar? Ha nemcsak „kukkoló” akar maradni, hanem rákérdez élete értelmére, amint a valódi hősök, szentek, királyok sorsát figyelve megelégedi a

maga sorstalanságát. Esmét és szerepet keres. De a kettőt nem tudja egyeztetni, összhangba hozni.

Volt ilyen is a történelemben. A féltökű besúgó, aki pártvezérré avanzsált, és Führernek képzelte magát. És ha hagyják, ha a sors teret nyit számára, akkor jött a torz megváltás, az egyensúly megbomlása, a kézcsók a fajelmélet meghirdetője, a haldokló Chamberlain előtt. Páskándi nem hiszem, hogy éppen egy Hitler-életrajzot mintázott volna, hiszen ott lehetett számára a G. Dej börtönéveiben mellette eszmélkedő Ceaușescu-kondukátor, a Kárpátok Gényusza is modellnek. De még ezt sem hiszem, hogy sugallattal benne élne a drámában. Ezek csak nagyra nőtt piti aktualizálások lennének: történelmi tragédiák okozói, de nem drámai hősök.

Sokkal többről van itt szó. Az „özvegység”, a sorstalanság sóhaja vezeti az egyik embert (Péchi Simont) a szektaalapításhoz, a másikat (Gábor bácsit, a foglárt) pedig a szektavezérséghez. Tükörsorsúak. Ők azok, akik a veszteség ellenében szeretnének még egyszer visszaépülni a sorssal bíró emberek közé. De nincs visszaút a számukra. Ők Dürrenmatt *Fizikusok*jának kortársai, de többről beszél a létük, mint a félresikerült atomtudósok esetében. Ők a létezés igazi koldusai, akik bárha várnak Godot-ra, de az ő számukra már semmilyen Godot nem érkezhetsz. Sorstalanságuk ugyanakkor a legnagyobb veszélyt jelentheti a világra nézve. Mert ők nem a szabadság megszállottai, hanem az „özvegység” árvái. Kiegészülni akarnak, de csak a világ rovására egészülhetnek ki. Társuk legfeljebb a hatalom és az erő lehetne. És ha ez bekövetkezik, akkor jaj nekünk. A huszadik század megmutatta, mit tettek az „özvegyei”. Hogyan alakítanak történelmi tragédiát a maguk „özvegységének” ellenében.

Luther akkor döbben bele, mit kezdett el, amikor szembesülnie kellett Münzer Tamás parasztháborújával. Péchi Simon vakon csak előretekintő reformja Gábor bácsi, a foglár megvilágosodásával szembesülve tekinthet cselekvése görbe tükrébe. A házmesterek lázadásával. „S oly küzdelemre, mely világcsoda, / Kétségbeesett kacaj lőn Nagy-Ida.” Avagy: „s mert nem lehet már jobban sírnia, / száján kacag a *schizophrénia*.”

Mindhárom dráma az emberi létezés abszurditását mutatja fel. Ahol a lángelmék és a bornírt köznép összemunkálnak a mindennapok csapdahelyzeteinek feltárásában: az újat vállalók azt a rendet veszélyeztetik, amelyet ellenükben a svihákok és az elbambultak segédkeznek konzerválni. „képzelhetsz egy kis szabadságot”? – „amint fölállok, / a csillagok, a Göncölök / úgy fénylenek fönt, mint a rácok / a hallgatag cella fölött.” A hősök, szentek, királyok és a bornírt besúgók, foglárók, koldusok egyként a létezés lúzerjei. És ugyanakkor hősök is, szentek is és királyok is. Mert mindegyik egy-egy ember. Az olimpia mellett a paralimpia. Kiegészítik egymást, a létezés egyenértékű lényei.

Az *Eszmélet* abszurditása visszhangzik ezekben a drámákban, a legátgondoltabbban, a leginkább kétségbeejtő változatában. A legjobb akarat ironikusan önmaga ellentétét segíti világra.

Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvény szótt a mult szövőszéke

és megint fölnéztem az égre
 álmaim gőzei alól
 s láttam, a törvény szövedéke
 mindig fölfeslik valahol.

Ha a három Páskándi-dráma létformájára kérdezek rá – a létezését átgon-
 doló legfontosabb versek jutnak róla eszembe. Ünnepelem, hogy amit klassziku-
 s költőink egykor megfogalmaztak, az magyar drámában is szemünk láttára
 megjelenítődik. A létezés modellezése – úgy érzem – Páskándinak a legmaga-
 sabb szinten ezekben a drámáiban valósulhatott meg.

Hogy Páskándi maga is megérezhette darabjai értékét, szememben bizo-
 nyítja, hogy átnevezte őket. A csak a történetükre utaló „normális” címe-
 ket felül-
 írta az abszurd világába átvezető, mégis a létezésre visszautaló biblikus-mitikus
 mimikrijú hangzásokkal. Így lett a *Vendégségből Fölkél az Ömlő Búza napja*,
 a *Szekértől elfutott lovakból És Rosta órája üt*, végül a *Tornyot választokból*
Majd Sziták perce jó el. Kiszabadította a modellt ezzel is a konkrét – mondhat-
 nám: – esendő történetből. Közben a három tragédiába beleépítette a maguk
 saját kényszerű szatíráját, mint tették a görögök hajdan, a tragédia születé-
 se idején. Csakhogy – a görögökkel ellentétben – nem melléjük, hanem beléjük
 szövődve. Méghozzá meghatározó jelleggel. A tragédiában megfészkelődő sza-
 tírájáték a jellemzője a Páskándi-drámák létformájának. Ezáltal emelkedhetett
 korának legjobb drámaírói közé.

***

Páskándi ebből a három világméretű modellt feltaláló drámából azután egy
 észak-balkáni történetet gyúr 1984-re. A három önálló drámának szerkeszt
 egy narratívát a tizenhetedik századi erdélyi fejedelemség idejéből. Ez a könyv
 mint „erdélyi” történet önmagában is igen tanulságos. Az egyensúly, a takti-
 ka történeteit gondoltatja végig. A megmaradás esélyeit latolgatja kiválasztott
 hősei cselekedeteinek következményeit követve. Megnézve, hogyan képes
 ennyifajta ember, egymással állandó perpatvarban, elvi és taktikai viszályban
 mégis összemunkálni – anakronisztikusan szólva – a nemzeti lét folytonossá-
 gának megtartása érdekében. Mint a két háború között *A Dunánál* meditatáló
 József Attila tette. Ő is – amint Tverdota György szépen bizonyítja – egy belső,
 analízises állapot ellenében mondja versét. És mint teszi ezt Móricz Zsigmond,
 személyes megalázottságát a forradalmak után, csalódását a forradalmároknak
 és sajátos szexuális problematikáját kiélve megírja a legnagyobb szerűbb történel-
 mi regényt, a címében is e történelmi egységre utaló *Erdély* trilógiát. Megvan
 mindkettőjünkben a személyes-életrajzi töltet, indulat – mint Páskándiban is –,
 amely szerencsésen felveszi a narratívát, és ezzel az emberi-személyes indítat-
 tású belső drámai modellt behelyezik egy-egy olyan szövegegyüttesbe, amely
 képes egy-egy konkrét nemzeti modellt végiggondolni. Most már beszéljek
 mindhármójukról: a belső ihletésű töltet hitelesíti ezáltal a magyar irodalmi ha-
 gyományt, folytatva a felvállalt modellező tevékenységet. Nemcsak oktatni (sőt
 kioktatni) akarnak, hanem az alkotásfolyamatban a szöveg egy belülről fakadó
 igény hozadékaként egyúttal alkalmassá nemesedik egy-egy nemzeti létkérdés
 végiggondolására.

Páskándi megérzi és megéreztetni, hogy ez a sok, önmagában esett-összetört szereplő – bármennyire is emberiség-méretűen modellálható – itt, ebben a térségben nem lehet csak önmaga önsorsrontója. Mert nem vagyunk olyan sokan, nem vagyunk olyan mindennek ellenére nagyhatalom, mint a százéves háború shakespeare-i királydrámáinak népei. Ott nem függ fejük felett Damoklesz kardja, a nép megsemmisülése. A Balkán és a Duna-táj népeinek temetőjeként ismert térség. A kisépek minden egyes személye egy nemzet honpolgára is, még abban az esetben is, ha sehonnai, hitvány ember is egyben. Benne is benne él az esély, hogy tovább éltesse a térség népségét. Minden egyes ember a túlélés biztosítéka (abszurd példaként: az egyházüldöző karrierista hivatalnok náci Bormann fia katolikus szerzetesként éli életét!). Ha sorsában vagy sorstalanságában megérzi, hogy ő is ember, és ő is egyben honpolgár, máris egyfajta medialitást élvez. Ezt a medialitást – a semmi és a valami között, ahogy ezt a bölcs kínai mesterek annyi vizsály közepette népüknek megtanították – képviselniük *kell*. És nemcsak az itt születetteknek, de a jövevényeknek is. Mert nekik hazát ad ez a közeg. Ha valakit ocsmány szerepekre alkalmaznak is (mint a *Bánk bán* merániaijait, Páskándi drámáiban az olasz Blandratát és Socinót, vagy a Cromwell elől menekülő angol protestáns Basirius Izsákot, vagy az itthoni török-párti Rhédey főkapitányt), akkor is idevalósiakká válhatnak. Ahogy a vicc mondja: kis nép vagyunk, csak egy csürhénk van. Ebben a „csürhében” kell megmaradni, túléltetni a nemzetet. Mert ki tudja, melyik a nagyobb erő, Dávid Ferenc szabad szellemű újkeresése, vagy Blandrata rendet alkotmányosító igyekezete? És itt magasodik ki I. Rákóczi, a maga minden változással szemben megértő, mégis lezáró taktikázgatásaival. Felismeri: a sorstalanná váló embereknek kell a nemzet sorsát megmenteni.

Döbbenetes felismerés. Nem a lánglelkű forradalmárok, hanem az okosan egyensúlyozók összemunkálása adja „Erdély aranykorát”. Tudta ezt már Jókai is. Talán jobban, mint Kemény Zsigmond? Csak Gyulai Pál nem értette meg ezt a polaritást, aki szembeállította a két nagy író nemzet- és regényeszményét. A Kemény és Jókai igazságának összemunkálását.

És most jön egy megszenvedett ember, a lúzerek sorstalanságának megértője, és fellebbezni akar a nemzet sorsáért. Kétségbeesetten. Minden értéket odadobva, feláldozva is, ha kell.

Nem elfogadja ezt, hanem éppen abban van zsenialitása: ez ellen lázad. De a drámai anyagot megismerve van ereje ezt is bemutatni. Ahogy Ady írta Tisza Istvánról:

Minden a Sorsé, szeressétek
 Őt is, a vad, geszti bolondot,
 A gyujtogató, csóvás embert,
 Úrnak, magyarnak egyként rongyot.
 Mert ő is az Idők kiküldöttje
 S gyujtogat, hogy hadd hamvadjon össze
 Hunnia úri trágyadombja,
 Ez a világnak nem közösse.

A „szétszóródás előtti” állapot leírása ez, amikor „Megöltük és kibűnöztük magunkat”, de „még a Templomot se építettük föl”. Az újraöntetés előtti pil-

lanat, „mert elvesztettük magunkat”. Ady sem pusztító angyal, amolyan „defetista” beletörődő, ahogy Páskándi sem. Éppen hogy mindketten annak az abszurd, majdhogynem – Páskándi korát idézzem – posztmodern csapdának a felismerői, amely éppen arról szól, hogy a személyes sorstalanságok ellenére megmaradó egyensúly az, ami megmentheti a nemzetet. Egymásra mutogatnak, árulót kiáltanak, nem remélnek – és mégis ezek a különböző lúzerek együttesen kiadnak egy létezést. Lehet ezt nem szeretni, lehet ez ellen lázadni (ez süt ki Páskándi mindhárom művéből is), de tudomásul kell venni, csak azok az emberek éltethetik tovább a népet, akik vannak. Elképzelt példaképekkel csak „Osztrolenka véres csillagá”-t követheti ez a népség. Ki gondolt bele Petőfi letragikusabb kérdésébe:

Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk,
A szabadság régi bajnoka!
Bosszuálló fénnel jár előttünk
Osztrolenka véres csillaga!

Bem, aki majd minden csatáját elveszítette. A lánglelkű vesztes. Ez II. Rákóczi fejedelmi (és nem emberi, mert emberként más! Ahogy Bem „apó” is!) lehetősége. És még ezt is túl kell élni! Ha másképp nem, egy Rhédey urammal. Az alamuszi nem emberrel. Mert vannak pillanatok, hogy olyan helyzetek adódnak, hogy a mindenkori „muszkavezetők” biztosítják a túlélést. „Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz.” Ilyen szörnyű sorstalan sorsot még a királydrámák Shakespeare-je sem tudott elgondolni. Mert nála ez fel sem vetődött (nála a Falstaffok kedélyes lúzerek, nem tragikus Párkák). Ez észak-balkáni esély. És ennek az esélynek a kilicitalása is mennyi merészséget kíván. A nemzetsiratók és nemzetmentők korában Páskándi személyében megjelenik egy drámai zseni, aki éppen ezt az abszurdumot teszi narratívává. Az *Erdélyi triptichon* ezt, a lúzersorsot átélő drámasorozat emeli a tragikus nemzetlét sorsszerűségének szintjére. Nem örömmel, nem beletörődéssel – hanem tényszerűségében.

* * *

Persze a mű végszava ez sem lehet. A narratívából a lírikus kiemeli a maga erkölcsi ítéletét. Vágyait is beleöli mindebbe.

Mert a praktikus taktikázgató egyensúlyszöveők közül okos fejével tulajdonképpen mindegyik szereplő kitekint, bólint, nem remél. Nemcsak Dávid Ferenc, Péchi Simon vagy Apáczai, hanem Blandrata és Socino, I. Rákóczi és II. Rákóczi is a szabadság megszállottai. És itt süt ki a drámaíró, a történetszöveő Páskándi művéből a lírikus. Abban az időben, amikor Páskándi ezt a történetet véglegesen átgondolta, akkor néztem szembe én is egy ilyen szabadság megszállottjával. Lakatos Istvánról írtam monográfiát. Kitűnő történeti érzékű barátom, aki óvott engem is, hősiemet is, szemembe mondta: nem írhatod meg ezt a könyvet. Mert vagy az igazságot torzítod el, vagy feljelentetted a költőt. Mégis sikerült megoldanunk. Magának a költőnek a segítségével. Éspedig nem a *Vendégség*-beli feljelentő módon. Kimondtuk a szabadság isteni jogát:

Lakatos a szabadság megszállott igenlője, a hősiesség azon fokán, amint azt a felvilágosodás filozófiája megálmodhatta. Valami ilyenformán mondja el szabadsághimnuszát a maga észak-balkáni csapdjában vergődve Páskándi Géza is. A keresést, a valódi, Ady értelmében vett „özvegy legények táncát” mutatja fel a könyvben.

„Szent György-napon három a tánc.
Éjfélkor egy tátongó sírnak
Mélyébe esnek hirtelenül,
Hol rózsák és asszonyok nyílnak.

S egy rózsát tép le mindegyik.
Egy sóhajt hörg, mert jön a Hajnal.”

Mindegyik szereplője a csapdából kitekintés szabadságát, a gondolkozás újabb útját keresi. Ohajtja. És szenved közben a maga sorstalanságát. A szabadság: a fel nem adott sorskeresés. És ez éppen hogy drámaírói feladat. Mert minden embernek van sorsa. Még a lúzernak is. Csak meg kell keresni. És bele kell építeni a létezés egészének elgondolásába.

Mennyiszer halljuk: kevesen vagyunk. És még többször: sokan vagyunk. Sokan: öregek, eltartottak. Mindez csödbe viszi az országot. Ha ez így igaz, akkor kizökkent a világ ma is. A kizökkent világ pedig tragédiát szülő korszak az esztéták szerint. Helyrezökkenteni a tragédiaíró tudatában lehet. A felmutatott kizökkentséget, a sorstalanná kiesett embereket kell értelmezni. Az értelmezéssel pedig visszaállítani a természetes rendet. A nemzedékek és a morális értékek egyensúlyát. Annak felmutatását, amiből kiesettek a dráma emberei. Amit szívükben bárha hordanak (egy-egy pillanatra ez a történetekben felszínre is tör), ennek elárulását, feláldozását, kiüresítését mutatják be a drámák szereplőiként. Példa-emberek egyben-másban, de amint belépnek a cselekménybe, máris szintjük alatt viselkednek. Miért? Erre a miéltre keresi a válaszokat Páskándi. Miért kényszerül az ember saját szintje alá, ha boldogulni akar környezetében. És éppen ez által a szintcsökkentés által értékteleníti el önmagát és egész környezetét is. Az értékvesztés szükségességének avagy visszavonásának esélyeit mérlegeli, igazi tragédiaírói feladatot találva önmaga számára Páskándi Géza.

Az egész „triptichon” mögött, mint csontváz a szekrényben, ott érzékelhető az előző század nagy történelmi álma, Báthory István lengyel királysága. Ez motiválja a fejedelmek tevékenységét, ebből sugárzik az egyensúlyozó erő, de ebből jön elő a nagyravágyás démona, sőt ez provokálja ki a vallásváltások, az árulások láncolatát. Amikor a súlypont a tárgyon kívülre helyeződik. Amikor a korlátra támaszkodó merészen kihajolva átbukik, lezuhan. Amikorra a záró dráma végén az összes szereplő elveszíti sorsát, valójában Erdély szabadul meg veszejtő álmától. Nem Apáczai-dráma valójában a zárás (hisz végül tudós és fejedelme egy leari situációban, a kitzasztottságban össze is békülnek), hanem az „erdélyi álom” elvesztése.

És ekkor tör fel egy bűvópatak, amely az egész trilógián végighúzódik: az árulások értelme. Páskándi „püspökök drámái”-ként jellemzi a trilógia te-

matikáját. Én a gondolkozás szabadságáért vívott harc lírai hevületét véltem kiolvasni mindegyik törekvésből. És a tragikus értéket a közeg ellenállásában vélem tetten érni.

De kérdés: van-e visszaút ebből a széthullásból, kihullásból, az álomból? Ez is a Báthory névhez kötődik. Báthory Zsófia belépése látszólag az álmot hitelesítette. II. Rákóczi még fejedelemfiként a megalkuvás helyett, a moldvai vajda lánya helyett őt vállalja feleségként. Ez a szabadon vállalt házasság lesz valójában a kihullás kovása. Mert a menyasszony belépését erőszak kíséri: vallását kell feladnia-elárulnia. És ez az árulás láncreakciót vált ki. De neki lesz ereje szembeszállni az álommal, nem hagyja magát megerősokolni. Lázadása ugyanakkor az igazi árulást jelenti, a felbomlás szentesítését. Nemcsak ő maga tér vissza ősei hitére, de fiát is magával viszi. És ezzel pontot tesz a trilógia végére. A történet ezzel visszatér a kiinduláshoz, a nullaponthoz. Ezáltal teljeseedik be az összes szereplő sorstalansága. Erdély igazi végét ez jelenti. Páskándi megtalálja azt a tragédiai pillanatot, amikor mindegyik szereplőjével együtt és egyszerre az egész megidézett világ összeomlik. Maradnak a lúzer koldusok (mint Wagner Rajna-lányai), akik sorolják a bukottakat, az áldozatokat. Ezzel beteljesedik az erdélyi „istenek alkonya”.

Amiről a tragédia nem szól – de aki ismeri a történelmet, mégis felfigyelhet –, a történet a semmibe hullik, de az élet mehet tovább. Mert a halottak listájából van, aki hiányzik: mint a wagneri drámában, Sieglinde magával viszi Siegfriedet. Báthory Zsófia kimentti fiát, I. Ferencet, hogy összekösse a nagy-magyarországi erőket: a Rákóczi-Zrínyi-nászból születik II. Ferenc. Aki már az egész ország „vezénylő fejedelme” lesz. Persze bukik ő is, de bukása valahogyan – amolyan észak-balkáni módon – diadal is, az erdélyi alkotmány a szatmári békében országos rendezés alapjává válik. Az élet megint mehet tovább... Páskándinak minderre már nincsen szüksége: hiszen mindez az *Erdélyi triptichon* megismétlődése. Modell-értékének igazolása csak.

Persze kérdés: mindez milyen áron? Meddig lehet megerősokolni embereket, meddig tudnak az asszonyok ellenállni túl az őket ért erőszakon? Meddig lehet a kihullás, a személyes sorstalanság a tragikus meghatározottsága az embernek? Avagy csak így, ily módon tartható fenn tájainkon – de túl ezen: az emberi faj számára – a mindenkori túlélés? Ez lenne a történelem? A tragédia-író átveheti a történész szerepét is?

Az *Erdélyi triptichon* tematikailag nem az egyetlen írásmű keletkezési korában. Sőt, divatos témaként volt jelen, még a színpadon is. Csakhogy kortársai az eszményt szoborként igyekeztek felmutatni. Példákat állítva, veszélyekre figyelmeztetve. Oktatási céllal. Páskándi velük ellentétben – tudatában a szellemi és morális értékrendnek – történeteiben éppen a példázatosságból való *kihullás tragédiáját* formázza. Kétségbeesetten és kétségbeejtően. Kortársai közül éppen ezért, éppen ezáltal, éppen hogy ezzel a triptichonnal tudott „európai szintű” drámát alkotni. Amelynek jövőjét a mi korunk, az eljövendő fedheti fel. Értheti meg. Talán.

Általa a lebontott emberlét „özvegységében” kiált visszaegészülésért. A de profundis-lét hitelességével. A művészileg is hitelesen megalkotott dráma felrázó tragikumával. Talán a kiegészülés reményével? Mert a remény hal meg utoljára.